

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Historický vývoj používání tělesných trestů na českých školách

Corporal Punishment in Czech Schools

Jan Pretl

Vedoucí práce: PhDr. Ivo Syříšně, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice (B7507)

Studijní obor: Pedagogika – Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

2018

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Historický vývoj používání tělesných trestů na českých školách potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 16. dubna 2018

Poděkování

Děkuji PhDr. Ivo Syřišťovi, Ph.D. za pomoc v rámci vedení mé bakalářské práce. Děkuji za cenné připomínky k práci samotné, jakož i za velmi inspirativní přednášky a vstřícný přístup po celou dobu studia.

ABSTRAKT

Práce je pokusem o historický pohled na používání tělesných trestů jako kázeňského prostředku ve školách na českém území ve vybraných obdobích. Hlavní náplní práce je popis situace na školách v 18. a 19. století s ohledem na užívání tělesných trestů, a to jak z hlediska dobové legislativy, tak i z pohledu učitelů a rodičů žáků. Součástí je také stručný pohled na tuto tematiku v ranějších dějinách, a to i mimo území českých zemí, jakož i ve 20. století a v současnosti. Na podkladě dobových svědectví obsažených v odborné pedagogické literatuře upozorňuje práce na někdy ne zcela jednotný postoj učitelstva k používání tělesných trestů, jakož i na časté rozpory mezi platnými zákony a reálnou praxí na školách. Zmiňuje také ne vždy harmonický vztah mezi školou (učitelem) a rodiči žáka na pozadí různých pohledů na užívání tělesných trestů v rámci školní výchovy. Teoretickými východisky jsou definice fenoménu kázně jako prostředku i cíle výchovy a charakteristika trestu a odměny. Zvláštní zřetel je v první části věnován vztahu trestu a odměny jako výchovných prostředků, které musejí jít v rámci edukačního procesu nezbytně ruku v ruce, má-li být dosaženo optimálního cíle výchovy. Práce rovněž shrnuje obecné teoretické přístupy k trestům (obzvláště tělesným) z pera předních českých pedagogů a psychologů.

KLÍČOVÁ SLOVA

trest, tělesný trest, škola, historie školství, školní kázeň

ABSTRACT

This thesis is an attempt at a historical view of the use of corporal punishments in Czech schools in selected periods. The main focus of the thesis is the description of the situation in schools in the 18th and 19th centuries with regard to the use of corporal punishments, both from the point of view of the historical legislation and from the point of view of teachers and parents of pupils. It also includes a brief overview of this issue in earlier history, even outside the Czech lands, as well as in the 20th century and present. On the basis of authentic testimonies contained in pedagogical literature, it comments on the often ambiguous attitudes of teachers to the use of corporal punishments, as well as to frequent contradictions between the laws in force and the real practice in schools. It also mentions the often problematic relationship between the school (teachers) and the pupil's parents caused by different view of the use of corporal punishment in school education. Theoretical bases are the definition of the phenomenon of discipline as the means and on eone of the aims of education, as well as a characterization of punishment and reward. In the first part, particular attention is given to the relation between punishment and reward as means of education, which must go hand in hand within the educational process in order to reach the optimal goal of education. The thesis also summarizes general theoretical approaches to punishments (especially physical) of leading Czech pedagogues and psychologists.

KEY WORDS

punishment, corporal punishment, school, history of education, school discipline

Obsah

Úvod	8
1 Teoretická východiska	10
1.1 Kázeň	10
1.2 Trest	11
1.3 Odměna	12
1.4 Tělesný trest	12
1.4.1 Druhy tělesných trestů	14
1.4.2 Pohledy vybraných psychologů	14
2 Historický vývoj	16
2.1 Starověk a středověk	16
2.2 17. století a J. A. Komenský	18
2.3 18. století a Felbigerova reforma	20
2.3.1 Situace na školách 18. století	20
2.3.2 Felbiger a Kniha methodní	21
2.3.3 Campe: O odměnách a trestech	24
2.3.4 Realita na školách 18. století	26
2.4 19. století	28
2.4.1 Situace ve školách 19. století	28
2.4.2 Exner-Bonitzova reforma	30
2.4.3 Vorbesova didaktika	31
2.4.4 Hasnerův zákon	34
2.4.5 Pohledy pedagogů 19. století	35
2.4.6 Heran a <i>Mravně zpustlá mládež</i>	37

2.4.7 Definitivní řád školní a vyučovací.....	41
2.5 Nástin dalšího vývoje	42
Závěr	44
Seznam použitých informačních zdrojů	46

ÚVOD

Tělesný trest je jedním z výchovných prostředků, které učitel může použít za účelem navození kázně při vyučování. Postoje k užívání fyzických trestů ať už v domácí, či školní výchově, byly v průběhu historie velmi proměnlivé, přičemž dnes se jedná o prostředek přinejmenším vysoce diskutabilní, většinou však zavrhaný. Během uplynulých staletí se tomuto tématu ve svých pracích věnovali mnozí prakticky i teoreticky zaměřeni pedagogové, jejichž texty posloužily jako základní zdroj informací pro tuto práci.

V posledních desetiletích došlo k velmi výrazným (nejen) společenským proměnám, které se samozřejmě nevyhnuly ani školnímu prostředí. Čím dál více aktuální se zdá být otázka práv a povinností žáků i učitelů ve školách; tato otázka pokrývá široké spektrum jevů od povinných domácích úkolů až k tělesným trestům. Čas od času se i v denním tisku objeví podobné téma a vyjadřují se k němu jak nejrůznější autority, tak i běžní občané. Zdá se tedy, že nás čeká celospolečenská diskuse o žakovských právech a povinnostech, o právech žáků i učitelů ve školách vůbec. To jsou důvody, které mne vedly k bližšímu prozkoumání jednoho z lehce kontroverzních aspektů školního života, totiž užívání tělesných trestů na školách.

V úvodu bych kromě stručného přehledu definic trestů a konkrétně trestů tělesných, jakož i užívaných způsobů fyzického trestání, rád nastínil, jak se na problematiku tělesných trestů dívají přední čeští psychologové. Nelze totiž říci, že by panovala naprostá shoda ohledně nepřípustnosti či naopak doporučení toho výchovného prostředku a je důležité vyslechnout argumenty obou stran.

Dále se ve své práci zabývám legislativními úpravami a postoji učitelské i rodičovské veřejnosti k používání tělesných trestů na českých školách. Prameny, z nichž lze o této problematice získat informace, jsou nejštědřejší v období 18. a 19. století. Proto věnuji největší pozornost právě těmto historickým periodám. V práci jsou analyzovány a citovány právní dokumenty upravující používání fyzických trestů ve školách (zákony, nařízení ministerstva, stanovisko okresní školní rady apod.), příručky pro učitele (Felbiger, Campe), názory českých učitelů (Komenský, Heran, Amerling,

Lindner, Gabriel, Pařízek, Vorbes) a konečně zprostředkovaně i postoje rodičů k aktuální situaci v daném období.

Hlavním cílem této práce je tedy poskytnout stručný historický přehled o situaci na českých školách v souvislosti s tělesnými tresty, a to především v 18. a 19. století. Dále se pokusím zmapovat dobovou legislativu týkající se tématu a ilustrovat skutečný stav věci v uvedených obdobích. Po svou bakalářskou práci jsem zvolil historickou metodu, neboť si kladu za cíl vytvořit pouze základní podklad pro další zkoumání přístupů k tomuto jevu v dalších obdobích.

1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

1.1 Kázeň

Problematika tělesných trestů užívaných v rámci školní výchovy je velmi úzce spjata s fenoménem kázně, resp. nekázně. V pedagogické literatuře najdeme několik různých definic tohoto jevu. Jedna starší definice pochází od českého pedagoga přelomu 19. a 20. století Františka Herana, z jehož knihy bude ještě níže citováno. Heran definuje kázeň takto: „Plní-li se zákony ze strany žactva, jichž učitel při vychování mládeže užívá, říkáme, že má kázeň, opačně vzniká matení, nepozor, nepořádek – nekázeň (...).“ (Heran, 1899, s. 2)

Jan Uher definuje kázeň takto: „Kázeň je buď dobrovolné, buď nucené podřizování se jednotlivce nebo určité společnosti určité autoritě, určitému pořádku, řádu, a to buď svobodně zvolenému, nebo zvenčí ukládanému.“ (Uher, 1924, s. 23)

Z moderních definic kázně uveďme tu od Stanislava Bendla z katedry pedagogiky PedF UK, jenž se problematikou kázně dlouhodobě zabývá: Kázeň je „vědomé dodržování zadaných norem.“ (Bendl, 2011, s. 35) Autor také s poukazem na Wolfganga Brezinku a jeho *Selbstdisziplin* připomíná, že se nejedná toliko o výchovný prostředek, nýbrž současně (a vlastně především) o výchovný cíl. Se zřetelem na školní prostředí upřesňuje autor definici kázně jako „vědomé dodržování školního řádu a pokynů stanovených učiteli.“ (tamtéž, s. 35)

Mnozí autoři upozorňují na to, že k tělesnému trestu často sahají kantoři, kteří z důvodu nedostatečné autority u žáků nejsou s to zvládnout nekázeň žáků. V této souvislosti je dobré poukázat na to, že tělesné tresty rozhodně nejsou jediným – a už vůbec ne preferovaným – kázeňským prostředkem. Je tedy pro správný výkon učitelského povolání naprosto nezbytné věnovat se důkladně celkové problematice kázně a hledat pokud možno jiná řešení problémových situací, které mohou ve třídě při vyučování nastat.

Krátce řečeno: kázeň je nejen prostředkem, nýbrž i jedním z cílů výchovy. Existují různé způsoby, jak kázně dosáhnout; mezi ně patří také odměny a tresty. Kázeňské prostředky by měly být využívány „s ohledem na individualitu žáka, jeho věk a situaci, ve které se nachází, a se zřetelem k okolnostem, za kterých došlo

k nekázni. Kázeňské prostředky je nutno pružně kombinovat, aby se jejich účinek nerušil, nýbrž zvyšoval.“ (Bendl, 2011, s. 164)

1.2 Trest

Ve školním vyučování, ale i ve výchově obecně se běžně používá celá řada trestů. Cílem trestu je dát žákovi či dítěti obecně takovou zpětnou vazbu na jeho chování či jednání, která by ho přiměla podobné chování či jednání neopakovat. Použití trestu ve výchově má celou řadu psychologických či sociologických aspektů, jichž by si měl být vědom každý, kdo tuto výchovnou metodu používá.

Stejně jako tomu bylo u fenoménu kázně, existuje i v případě trestu celá řada definic. Zde uvádím některé z nich:

„Trest je záporný podnět vyvolávající nelibost či bolest; může ovšem vzniknout reakce ještě méně žádoucí, jako je strach, odpor k trestající osobě, situaci, místu, nebo agresivní chování vůbec.“ (Hartl, 2004, s. 281)

„Trest je takové působení, spojené s chováním nebo jednáním jedince, které vyjadřuje negativní hodnocení a přináší vychovávanému nelibost, frustraci, nebo omezení některých jeho potřeb.“ (Čapek, 2008, s. 31)

„Trest je takové působení (rodičů, učitelů, vychovatelů, popřípadě sociální skupin) spojené s určitým chováním či jednáním vychovávaného, které 1. vyjadřuje negativní společenské hodnocení tohoto chování nebo jednání, 2. přináší vychovávanému omezení některých jeho potřeb, nelibost, popřípadě frustraci.“ (Čáp a Mareš, 2011, s. 253)

Titíž autoři doporučují jako nejvhodnější formu trestu rousseauovskou metodu přirozených následků. „Je to postup, kdy po nevhodném chování nebo činu následuje něco, co může dítě pochopit jako přirozený a nežádoucí následek toho chování nebo činu, a ne jako projev vychovatelovy libovůle.“ (Čáp a Mareš, 2011, s. 256) Dítě si tedy musí uvědomit, že trest je reakce na jeho konkrétní chování, jež se nemá opakovat, a že nejde o odsouzení celé jeho osoby. Špatné chování je navíc možné napravit.

Trestání v rámci výchovně-vzdělávacího procesu může mít nejrůznější podoby. Čáp a Mareš (2011) rozdělují tresty na tři kategorie – fyzické, psychické a potrestání zákazem oblíbené činnosti či donucení k činnosti neoblíbené.

1.3 Odměna

Nutno na tomto místě zmínit, že k výchovnému prostředku trestání existuje i pozitivní způsob zpětné vazby na chování či jednání vychovávaného, kterým je odměna. Přestože se při vyslovení slova „kázeň“ většině lidí vybaví spíše potrestání nežli odměna (Bendl, 2011), shodují se v podstatě všichni teoretikové i praktické školního vyučování a výchovy vůbec na tom, že „výchova založená spíše na odměnách má lepší výsledky než výchova užívající převážně trestů.“ (Čáp a Mareš, 2011, s. 253)

Uveďme alespoň jednu z mnoha možných definic odměny, a to jako „působení (rodičů, učitelů, vychovatelů, popř. sociální skupiny) spojené s určitým chováním či jednáním vychovávaného, které 1. vyjadřuje kladné společenské hodnocení tohoto chování nebo jednání; 2. přináší vychovávanému uspokojení některých jeho potřeb, libost, radost.“ (Čáp a Mareš, 2011, s. 253)

Odměna se ve školní výchově může realizovat v nejrůznějších formách – od úsměvu učitele směrem k žákovi přes pochvalu, u mladších žáků obrázky, červené puntíky, dárky, umožnění oblíbené činnosti (výlet) atd. Čapek upozorňuje, že velmi důležitým předpokladem pro kýžený efekt odměny je respekt žáků vůči učiteli. Pokud jim na učiteli vůbec nezáleží, pak případná pochvala z jeho strany je zcela bezpředmětná. (Čapek, 2008, s. 47)

Stejně jako v případě trestů bychom i s odměnami neměli být nestřídmí. Zdůvodňuje to např. poznatek amerického psychologa B. F. Skinnera, že „odměna působí silněji, když se jí užívá občas, a ne po každém správném dílčím výkonu.“ (Čáp a Mareš, 2011, s. 254)

1.4 Tělesný trest

Na úvod uveďme opět několik definic tělesného trestu:

„Jde o formu záměrně udělovaného trestu, při němž je jedinci záměrně způsobována bolest nebo nepohodlí ve snaze přimět ho k lítosti za určité jednání.“ (Čapek, 2008, s. 59)

„Záměrný trest, který má jedinci způsobit bolest nebo ho vystavit nepříjemné tělesné poloze či fyzické námaze, nepříjemným fyzikálním podmínkám prostředí, popř. hladu s cílem vyvolat u něho lítost za jeho předchozí chování, popř. ho odstrašit od určitého typu chování v budoucnosti.“ (Bendl, 2004, s. 118)

„Tělesný trest je úmyslné či záměrné působení bolesti atakem na tělo pro kázeňský přestupek.“ (EPOCH-Worldwide, Save the Children – Radda Barnen, 1988)

Proč by měl vůbec vychovatel sáhnout k tělesnému trestu? Existuje samozřejmě celá škála výchovných prostředků, jichž je k dosažení výchovného cíle možné použít, avšak jsou situace, kdy se tělesný trest jeví jako nejefektivnější z nich. Je totiž „srozumitelný“ každému: v určitých situacích někdy verbální argumentace nevede k úspěchu, nepomáhají pochvaly ani hrozby. Navíc jde-li například o dítě pocházející ze sociálně závadného prostředí, je dobré vzít v úvahu, že může být na takovouto zpětnou vazbu zvyklé, a proto jí snadno dosáhneme kýženého cíle – na rozdíl od jiných výchovných prostředků, které pro něj mohou být nesrozumitelné. Jak ale vyplývá z vyjádření psychologů, není to vždy takto jednoduché (viz níže).

U tělesných trestů je obzvláště významná preventivní (profylaktická) funkce, tj. aspekt strachu, který má odradit delikventa od dalšího opakování jeho nepříznivě hodnoceného chování či jednání. Efekt takového strachu však nebývá trvalý. Navíc „ve většině případů člověku zůstává jeho vlastní dětské utrpení emocionálně skryto a přenáší jej do další generace.“ (Lovasová a Schmidová, 2006, s. 13)

Vedle definice tělesného trestu je důležité rozlišovat mezi tělesným trestem a tělesným týráním. Tělesné týráné je definováno od roku 1992, kdy jej Zdravotní rada Evropy popsala jako „*tělesné ublížení dítěti nebo vědomé odmítnutí zabránit takovému ublížení.*“ Světová zdravotnická organizace pak definuje tělesné týráné jako druh tělesného trestu, „*dochází-li k potrestání za pomoci předmětu, je-li bití směřováno na citlivé části těla (hlava, břicho, oblast genitálií, plosky a dlaně), nebo také tehdy,*

zůstávají-li na těle po ranách stopy (modřiny, škrábance apod.)“ (Vaničková, 2004, s. 33)

1.4.1 Druhy tělesných trestů

V literatuře najdeme mnoho klasifikací tělesných trestů, zde uvádím aspoň jednu z nich: „podle účelu (výchovný, nápravný), podle způsobu provádění (rukou, předmětem)“ (Lovasová a Schmidová, 2006, s. 7)

Podíváme-li se do starších zákonů, metodních knih či odborných pedagogických článků věnovaných tělesným trestům ve školách, objevíme nepřeberné množství nejrůznějších forem, jichž tento kázeňský prostředek mohl nabýt. Fantazie trestajících někdy skutečně neznala mezí – obzvláště odpudivé příklady najdeme ve středověku (viz např. níže uvedený výčet ve zprávě Gustava Adolfa Lindnera o situaci na některých českých a moravských klášterních školách).

S vývojem a humanizací společnosti už můžeme říci, že tyto odstrašující příklady patří minulosti. I v moderní době jsou však tělesné tresty stále součástí výchovné skutečnosti, i když snad ne v tak krutých formách. Pro ilustraci uvedme přehled možných tělesných trestů podle Lovasové a Schmidové (2006): „facka, pohlavek, výprask rukou či jiným předmětem, kopanec, herda do zad, rána pravítkem nebo ukazovátkem, odhození, třesení, praštění hlavou o zeď, štípání, tahání až vytrhávání vlasů, kroucení ušním boltcem, úderů různými předměty do hlavy, burák (prudké přejetí palcem po zadní straně krku), škrcení, cvrnkání do ucha, stoj na hanbě v předpažení, klečení, kliky a dřepy, kroucení ruky, píchání špendlíkem, přivazování ke stolu nebo stromu, svazování končetin, zalepování úst leukoplasty apod.)“ (Lovasová a Schmidová, 2006, s. 7) Trestá-li rodič či vychovatel pomocí nějakého předmětu, pak jde nejčastěji například o pruty, hole, karabáče.

1.4.2 Pohledy vybraných psychologů na tělesné tresty

Přístupy laické veřejnosti i významných českých psychologů k užívání tělesných trestů (ať už ve školách nebo v rodinách) se různí. Převládá názor, že tělesné

tresty jsou prostředkem, který ve výchově své místo nemá. Přesto se však najdou odborníci, kteří užití fyzického trestu připouštějí, i když jen jako poslední možnost poté, co jinými prostředky nebylo lze dosáhnout cíle.

Čáp a Mareš (2001) připomínají, že při užití tělesného trestu se často míjí očekávaný efekt s efektem reálným. Snahou trestajícího je donutit dítě přestat s problematickým chováním, k čemuž má – vedle bolestivých vjemů - dopomoci trestem vyvolaný strach, že při opakování takového jednání přijde bolest znovu. Tento strach má však tu nevýhodu, že nepůsobí trvale. Navíc dochází u potrestaného k pocitům ponížení a k touze po mstě, jež se později může navenek projevit agresivním či dokonce násilným jednáním. I když jistě mohou nastat případy, že tělesný trest vyvolá žádoucí změnu chování, upozorňují autoři na nebezpečí různosti možných reakcí v závislosti na vlastnostech dítěte. Následky užití tělesného trestu jsou tedy přinejmenším nepředvídatelné. (Čapek a Mareš, 2001, s. 254)

Mezi předními českými psychology najdeme i takové, kteří na tělesné tresty nepohlížejí s ryze odmítavým postojem a kteří u této formy trestu nalézají i pozitivní aspekty, či jsou přímo jejich zastánci. Např. Pavel Říčan vyjadřuje lítost nad situací v dnešní společnosti, která se k tělesným trestům staví a priori odmítavě. Takový postoj vnímá Říčan jako „jeden z příznaků novodobého úpadku autority, smyslu pro autoritu, ochoty podrobovat se jí.“ (Říčan, 1995, s. 67) Slova totiž někdy nestačí. A pokud někdo není ochoten změnit své společensky nebezpečné chování poté, co mu byla jeho nebezpečnost vysvětlena, „musíme uvažovat i o tělesném trestu jako o jednom z legitimních výchovných prostředků.“ (tamtéž, s. 67) Tělesný trest má podle Říčana nespornou výhodu v tom, že většinou nastupuje bezprostředně po spáchaném činu. Ostatně co nejkratší interval mezi činem a trestem je jednou ze základních charakteristik efektivního trestání.

Říčan poukazuje na skutečnost, že to se zákazem tělesných trestů na našich školách není tak jednoznačné. Cituje právníka JUDr. Sováka, podle nějž mírné fyzické potrestání žáka učitelem není v rozporu se zákonem. Nedosahuje takové intenzity, aby bylo v rozporu s paragrafem o týrání svěřené osoby, a velmi pravděpodobně po takovém potrestání nedojde k delší než týdenní hospitalizaci potrestaného žáka, aby bylo lze hovořit o porušení paragrafu o ublížení na zdraví. Závěrem však autor

poukazuje na to, že současné společenské nastavení by mohlo vésti k nespravedlivému potrestání učitele, i kdyby právně bylo vše v pořádku.

I v zahraniční literatuře lze najít přístupy, které tělesné tresty *en bloc* neodsuzují. Říčan zmiňuje Berkowitzův výzkum z roku 1993, kdy tělesný trest vede ke kýženému cíli pod podmínkou, že jej dítě přijme, že ho chápe jako „oprávněný a dobře míněný“ (tamtéž, s. 69)

Richard Čapek potvrzuje nejednoznačnost postavení tělesných trestů v systému výchovných prostředků slovy, že každý učitel si k nim musí vytvořit svůj vlastní postoj. Že se nejedná pouze o akademickou diskusi, dokládá např. Bendlovým výzkumem z let 2001-2004, který jasně ukazuje, že na českých školách jsou tělesné tresty používány. Sám Čapek se k tělesným trestům staví velmi rezervovaně, především z hlediska jejich neukotvenosti v legislativě. Rovněž poukazuje – ve shodě s Čápem a Marešem – na nežádoucí vedlejší účinky takového potrestání. Souhlasí i s Říčanovou tezí o „holi vedené milující rukou“, leč upozorňuje, že všichni čeští pedagogové takovou rukou zcela jistě nedisponují. (Čapek, 2008, s. 61)

Na závěr postoj klasika české dětské psychologie Zdeňka Matějčka: „Tělesný trest je jednoduchý, ba možno říci primitivní výchovný zásah. To, myslím, jeho podstatu nejlépe charakterizuje.“ (Matějček, 2007, s. 89) Je ale pravdou, že tělesné tresty neodmítá stoprocentně: „Budeme-li v tělesných trestech zdrženliví (...), pak velmi pravděpodobně chybu neuděláme.“ (tamtéž, s. 91)

2 HISTORICKÝ VÝVOJ

2.1 Starověk a středověk

Mezi pedagogy, kteří ve svých spisech podali obšírnou zprávu o historii užívání fyzických trestů na různých místech od dob nejstarších až po jejich současnost, patří František Heran. Ten zmiňuje výchovné pokyny v příslovích Šalamounových: „*Kdo syna svého miluje, ten jej trestá.*“ „*Kdo šetří metly, nenávidí syna svého.*“ „*Kdo miluje syna svého, často jej mrská, by se radoval v posledním čase svém a nemakal dveří*

bližních.“ „Shýbej šíji jeho z mládí a bij boky jeho, dokudž je mladý, by se snad nezatvrdil a nevěřil tobě, a měl bys bolest duše.“ (Heran, 1899, s. 7)

Ve starém Římě platila zásada *patria potestas* – otec byl vlastníkem dítěte, které samo nemělo žádných práv. Otec se mohl rozhodnout jej prodat, tělesně trestat a případně i zabít. O výchově ve staré Spartě je všeobecně známo, že nebyla tělesných trestů prosta, a to nejen za přestupky proti mravům, nýbrž i za neznalosti či nedokonalost v oboru. Proti často přehnaným tělesným trestům později vystoupil římský pedagog Quintilianus: „Bití ničí stud duše, ponižuje ji a dělá ji plachou.“ (Heran, 1899, s. 8)

Významný český pedagog Gustav Adolf Lindner píše o tělesných trestech používaných na středověkých klášterních školách (konkrétně zmiňuje školu Břevnovskou v Čechách a Hradišťskou na Moravě. (Heran, 1899, s. 8) Tresty byly používány nejen pro kázeňská provinění, nýbrž i za pomalejší chápání či nepochopení probírané látky. Šlo o tresty obzvláště kruté a ponižující, jak Lindner uvádí na konkrétních příkladech: „pití špíny, požívání pokrmu z koryta psího, pláštík hanby, jistý druh pranýře atd.“ (Heran, 1899, s. 8) Lindner upozorňuje na to, že ani takové tresty nevedly ke zlepšení chování žáků, ba naopak – žáci se spíše ještě přiučili krutosti, takže některé žakovské pranice skončily i smrtí.

Heran (1899) dále shrnuje mnoho případů z německého území v období reformace. Proti fyzickým trestům tehdy vystoupil sám Martin Luther, avšak bez úspěchu – „metla zůstala i nadále symbolem školy.“ (tamtéž, s. 10) Pro představu, o jak brutální tresty šlo, uvádí autor několik konkrétních příkladů: učitelé v Basileji trestali žáky „potlučením hlavy, rozšleháním masa na špičkách prstův, až krev chlipěla, nebo vytrháním chomáčů vlasův a šlapáním po nich.“ V sirotčinci ve Frankfurtě nad Mohanem se trestalo například tzv. lavicí kázeňskou: „Trestanec prostrčil vyříznutým otvorem hlavu a rámě, a takto sevřen, určitý počet ran obdržel.“ (tamtéž, s. 10-11)

Švábský učitel Johann Jakob Häberle dokonce sepsal statistiku použitých tělesných trestů za svou více než padesátiletou školní kariéru: „Za dobu tu rozdál 911.527 ran holí, 125.010 ran metlou, 20.939 štulcův a klepnutí pravítkem, 136.715 ran přes ruce, 10.535 políčků, 7.905 pohlavků, 1.558.000 tzv. ořechů do hlavy a 22.763

"poučení" biblí, katechismem, zpěvníkem a grammatikou. Summa: 2.392.894 ran! Dále musilo 777 chlapců na hrachu a 613 na trojhranném dřevě klečeti, 50.001 "osla nositi" a 1.707 metlu ve výši držeti, k čemuž ještě připočísti dlužno počet trestů, kterých Häberle ze zvyku neužíval, nýbrž jimi od případu k případu své žáky častoval.“ Tento soupis najdeme u Herana (1899), když cituje Enzyklopedisches Handbuch Gustava Adolfa Lindnera, s. 447.

Ve školách (nejen českých) se fyzické tresty používaly hojně obzvláště ve středověku, kdy byly školy úzce spjaty s církví. Ta měla, jak známo, dosti specifický přístup k lidskému tělu, viz trestání hříšného těla bičem apod. Hlasy poukazující na nesprávnost takového trestání ve vzdělávacích institucích zaznívaly však po celou dobu s různou intenzitou. Lovasová a Schmidová (2006) z jejich odpůrců zmiňuje např. sv. Anselma, Rogera Aschama, Johna Locka apod. Přibližně od 15. století byla pak situace taková, že tělesné tresty „byly v rámci rodiny nadále považovány za akceptovatelné, ovšem už ne tolik tolerované například ve vzdělávacích institucích.“ (Lovasová a Schmidová, 2006, s. 5)

2.2 17. století a Jan Amos Komenský

Jan Amos Komenský byl jedním z prvních pedagogů, který se hlouběji teoreticky zajímal o problematiku kázně, přičemž zmiňuje rovněž používání tělesných trestů. Ve svých dílech však „neřeší primárně otázku, zda dítě tělesně trestat či nikoliv, jak se obvykle dnes děje, ale ptá se, jak trestat, aby v dítěti bylo rozvíjeno skutečné lidství.“ (Hábl, 2010, s. 13)

Ve svém díle *Velká didaktika* věnuje Komenský problematice školské kázně 26. kapitolu. Hned v úvodu poznamenává, že kázeň je pro školní vyučování podmínkou naprosto nezbytnou. „Škola bez kázně, mlýn bez vody.“ (Komenský, 1948, s. 208)

Ještě dříve, než se o způsobech udržení kázně začne rozepisovat šířeji, říká Komenský hned v prvním odstavci kapitoly: „Z toho však neplyne, že škola má býti plna křiku, ran a pruhů.“ (tamtéž, s. 208). Zamýšlí se nad obecným účelem kázně (nikoli nutně za použití tělesných trestů) – žáci mají být ukázněni primárně nikoli proto,

že se dopustili prohřešku proti řádu chování, ale hlavně proto, aby se poučili a příště se již závadného chování nedopouštěli - „aby napotom nehřešili“ (tamtéž, s. 208).

Přísnější kázně, kamžto ovšem spadají i tělesné tresty, by mělo být dle Komenského užíváno toliko v případech porušení dobrých mravů a v žádném případě ne pro neznalost učiva. Tehdy totiž takové trestání bylo kontraproduktivní: „Neznáme-li způsoby, jak navnadit mysl odbornými prostředky, násilí užijeme jistě nadarmo. Rány a bití nepomohou pranic vštípit do hlavy lásku k vědění, avšak dokážou způsobovat velikou nechuť a nenávisť k němu.“ (tamtéž, s. 208). Komenský zde používá mj. své tradiční analogie se sadařem, který rovněž musí se stromky zacházet opatrně a neužívat vůči nim nožů či srpů.

Než tedy učitel přistoupí k tělesnému potrestání zpupného žáka, má se pokusit zjednat nápravu jiným způsobem – např. „drsnějším slovem a veřejným pokáráním,“ případně soutěžením o učitelovu chválu. (tamtéž, s. 209)

Mezi prohřešky vyžadující nejpřísnějšího trestu patřily podle Komenského „bezbožnost, vzdorovitost a zatvrzelá zlomyslnost, pýcha a zpupnost.“ (tamtéž, s. 210) Není-li jiné možnosti nápravy, uvádí Komenský Cicerovo přísloví „Fryga nenapravíme ničím než bitím.“ (tamtéž, s. 210). Když už tímto potrestáním nenapravíme hříšníka samého, stane se alespoň odstrašujícím příkladem pro ostatní. Takovýchto tvrdších trestů však musí být dle Komenského používáno s rozvahou, jako výjimečného prostředku udržení kázně – zkrátka musí se „míti na pozoru, aby se nepoužívalo těchto krajních prostředků pro jakoukoli a třeba i zcela nepatrnou příčinu, sice se opotřebují dříve, než by nastaly krajní případy.“ (tamtéž, s. 211)

Kapitolu o Kázni v tomto díle uzavírá Komenský takto: „(...) jsem zcela toho mínění, že metel a holí, prostředků to na otroky, nejméně se hodících na lidi svobodné, nejméně se má užívat ve školách, nýbrž že je třeba daleko je odstraniti a užívat jich pouze při nevolnících a ničemných otrocích otrockého ducha.“ (tamtéž, s. 212)

V díle *Analytická didaktika* věnuje Komenský problematice kázně odstavce 36 - 38. Vedle rozboru významu slova „kázeň“ se věnuje jejímu účelu při vyučování a hovoří o desíti stupních kázně. Kapitolu uzavírá přáním: „Přejeme si, aby při činnosti tak posvátné, jako je vzdělávání ducha, nebylo bití a vzteklého hněvu.“

A realisticky dodává: „Kdyby se přece mělo u chlapců užítí bití, mělo by se užítí spíše metly než pohlavků, a to beze všech drsných slov, bez sveřepého tváření a zuřivého mlácení, aby žáci viděli, že se nikterak nehoví hněvivé nenávisti, nýbrž že se dbá o jejich prospěch.“ (Komenský, 1947, s. 27)

O dalším vývoji tělesných trestů v českých (resp. rakouských školách píše např. František Morkes (2008): „Tělesné tresty byly základem školní kázně především v dobách, kdy učitelé nejen že neměli odpovídající vzdělání, ale mnohdy ani zájem žáky zaujmout a vzbudit jejich pozornost či zachovat ve třídě klid jiným způsobem. Bylo to v době, kdy se mnoho učitelů – a především na vesnických školách – rekrutovalo z vysloužilých vojáků, jejichž jedinou „kvalifikací“ pro výuku býval silný hlas a pádná ruka.“ A co je na tom možná nejsmutnější? „Těmto učitelům byl vojenský způsob udržování kázně rákoskou nejen blízký, ale i zcela přirozený a obvyklý.“ Morkes ve svém článku upřesňuje, že nejtěžší tresty byly většinou udělovány za krádeže na polích. Trestajícím pak ovšem nebyl učitel, nýbrž obecní dráb. „Trestání probíhalo za přítomnosti starosty a rodičů žáka. Učitel, nebo katecheta, byl přítomen pouze někdy.“ (Morkes, 2008)

2.3 18. století a Felbigerova reforma

2.3.1 Situace na školách 18. století

O kázni v českých školách v první polovině 18. století podává zprávu Václav Gabriel, když ve svých Obrázcích ze školství českého a rakouského z VXIII. a XIX. století cituje v osmé kapitole „zápisky učitele bez autority“ z roku 1730. Učitel si stěžuje na naprostou absenci kázně ve své třídě. „Žáci vztekají se a zuří po celou hodinu jako blázni, tlukou se v mé přítomnosti a posmívají se mi, převrhnou stůl a lavice, ječí tak hlasitě, že daleko přes ulici je slyšeti a že musím se stydět před sousedy (...) Bouchají strašně do dveří a do stolu, ani za zpěvu a za čtení nikdy nejsou tiši, smějí se při modlitbě, stále vybíhají ze školy, ať to zakazují jakkoli, běhají a honí se po třídě a jediný nezůstane na svém místě.“ (Gabriel, 1891, s. 64). Jak píše Morkes (2008), tělesné tresty byly v této době rozšířeným kázeňským prostředkem. Že však se

nejedná o prostředek samospásný a že nevede k ukázněnému chování žáků z rukou každého, dokládá případ výše zmíněného učitele bez autority: „Chci-li je potrestati, vzeprou se mi, utekou, vlezou pod lavice, vytrhnou mi prut z ruky a postaví se k obraně, napřahují na mne a vyhrožují mi, však že odměna mne nemine.“ (Gabriel, 1891, s. 65)

2.3.2 Felbiger a Kniha methodní

Po prohrané sedmileté válce muselo Rakousko přistoupit k reformním krokům, aby bylo s to vyrovnat se vítěznému Prusku. V roce 1774 byl císařovnou Marií Terezií povolán do Vídně teolog Johann Ignaz Felbiger, aby se postaral o reformu školství, která by do budoucna Rakousku zajistila dostatečný počet vhodných pracovních sil. Felbiger svou koncepci sepsal pod názvem „Všeobecný školní řád pro německé školy normální, hlavní a triviální ve všech dědičných císařských zemích“¹. Vedle nového školského systému, kde provedl diferenciaci na školy triviální, hlavní a normální, se Felbiger zabýval i problematikou školní kázně.

V jeho tzv. „Knize methodní“ z roku 1775 najdeme pojednání o kázeňských opatřeních včetně úpravy používání tělesných trestů, a to ve druhé a třetí části poslední (třetí) kapitoly nazvané „Třetí část Knihy methodní, jež obsahuje různé předpisy k zavedení a zachování německého školství“².

Ve druhé části hovoří Felbiger obecně o povaze trestu ve vztahu k žákovi. Případný tělesný trest má přijít na řadu až jako poslední možný kázeňský prostředek - „když nepomůže napomínání, varování, hrozby či ostouzení, budiž použito proutku, tohoto neškodného a samotným Písmem svatým doporučeného výchovného prostředku.“ (Felbiger, 1775, s. 449-450, překlad autor)

Žák musí trest přijmout a toto přijetí musí být takřikajíc zvnitřněné. Jedině tak lze dosáhnout pozitivního efektu trestu. „Žák musí nahlédnout, že učitel nejde o nic jiného než o jeho (žákovo) polepšení a že on sám toto musí mít na mysli. Je proto

---

¹ „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlichen Erbländern“

² „Dritter Theil des Methodenbuches welcher verschiedene Vorschriften zur Einrichtung und Aufrechterhaltung des deutschen Schulwesens enthält“

povinen učitelé poděkovat, neboť tento prokazuje trestem jemu i jeho spolužákům skutečné dobrodiní, jež poděkování vždy zasluhuje.“ (tamtéž, s. 450, překlad autor)

Ve třetí části se pak Felbiger věnuje konkrétně způsobům potrestání, které jsou ve škole povolené (doporučené) a které nikoli. Z úvodu vyplývá, že tělesné tresty byly v této době naprosto běžnou školní technikou sloužící k udržení kázně. V následujícím textu se Felbiger snaží užívání tělesných trestů omezit – jednak vymezením typů provinění, která se trestat nemají (chyby v uvažování či selhání paměti, mimořádné chování způsobené temperamentem, nemocí atd.) (s. 457-458), jednak jasným zákazem užívání některých dosud běžných trestních metod, jež mnohdy ohrožovaly žákovo zdraví – ať už tělesné či duševní.

V úvodu zdůrazňuje, že učitelé musí jít toliko o dobro žáka a vyžaduje na učitelé potrestání spravedlivé – ani moc, ani málo. Žákovské přečiny jsou tu rozděleny do několika kategorií, jimž pak vždy odpovídá příslušná intenzita trestu. Lehčí tresty nařizuje Felbiger trestat např. oddělením provinilce od ostatních žáků, případně nařízeným odprošením. Provinění spadajících do kategorie c) a d) však mají být trestána přísněji. Za nejtěžší provinění má pak být žák zcela vyloučen ze školy. Učitel má vždy dbát na to, aby dostatečně posoudil okolnosti případu a aby také vzal ohled na žákův úmysl. V tomto smyslu se může od předepsaného potrestání odchýlit.

Dále velmi podrobně popisuje tresty samé:

„Při posouzení těla a mysli pohlížíme na žáky nikoli jednotlivě, nýbrž celkem. Budiž předpokládáno, že jejich tělo je ještě křehké, a že jsou na něm jistá místa a údy, jež by se ranami, údery atd. lehce poškodily a pokazily; že jsou žáci z duše poctiví a ctimilovní; že doufají a vyžadují, aby mohli býti vychováváni lepšími než bolestivými prostředky. Z této úvahy plyne, že ve školách nemají býti používány tresty a trestné nástroje, které byly dosud na některých místech naprosto běžné. Jest tedy vyvarovati se:

1. Veškeré nadávky a nactiutřačná ostouzení: jsou odsouzeníhodná, jsou-li navíc vymyšlena s námahou a pílí. Takovými jsou oslí uši či slaměný věnec. Což není žáku dostatečnou hanbou (pokud si takovou zaslouží), sedět

v poslední lavici? Neb pokud si z tohoto nic nedělá, snese stejně lhostejně i onen slaměný věnec. A co potom? (...)

2. Stejně jsou k odsouzení hrubé trestné nástroje jako volský řemen, dále zčásti nebezpečné a zčásti pacholské a hrubé údery jako facky, rány pěstí, trhání vlasů, štípání do uší atd. Fláky či ferule, jimiž se mlátí přes ruce, jsou hodné zavržení, neboť při nadměrném užití mohou lehce vésti k třasu či otoku ruky.

Oproti tomu jsou jistá zahanbení ve školách nejen dovolena, nýbrž i nezbytná: taková totiž na provinění takřikajíc zcela přirozeně patří.

Z trestních nástrojů nepatří na malé a střední žáky nic jiného než proutek, jenž musí být použit s příslušným důrazem, ne ale jinak než patřičnou měrou (...).“ (tamtéž, s. 460-462, překlad autor)

Felbiger na závěr dodává, že vykonání trestu by se mělo, je-li to možné, odložit do doby, než z učitele vyprchá vztek. Pokud si však žák zaslouží potrestání přeci jen v době vyučovací, pak se má toto odsunout na jeho samý závěr. Žák se má již během výuky dozvědět, že je pro něj trest připraven – buď jej učitel rozsadí od ostatních žáků, nebo napíše jeho jméno na k tomu účelu určenou černou tabuli. Žák navíc dostává možnost během zbylé doby vyučování dostatečně litovat svého prohřešku a do sytosti si užít strachu z toho, co přijde; případně může učitele i odprosit. (tamtéž, s. 463)

Felbiger své názory na výchovu vyjádřil i ve svém díle *Vlastnosti, vědomosti a projevy rozšafných učitelů*³ z roku 1768. V kapitole věnované způsobu, jak má učitel dosáhnout u svých žáků poslušnosti a úcty, píše hned na samém počátku: „Sledujme raději přátelskost a rozum, nežli násilí“⁴ (Felbiger, 1768, s. 508, překlad autor) Žáci musí dle Felbigera sami nahlédnout, že je v jejich zájmu učiteli naslouchat a chovat se dle jeho rad a pokynů, neboť odměnou získají mnohé znalosti použitelné pak v životě. Žáci si musí svého učitele natolik vážít a mít před ním takovou úctu, aby sami jaksi vnitřně byli nuceni k poslušnosti. Felbiger je si však vědom toho, že ne každé dítě je stejně vnitřně utvářeno: „Někteří poslechnou z lásky, jiní ze strachu.“⁵

---

³ *Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute*

⁴ „Man folget lieber der Freundlichkeit und der Vernunft, als der Gewalt.“

⁵ „Einige gehorsamen aus Liebe, andere aus Furcht.“

Z čehož jasně plyne, že „láska a strach se musí vzájemně doplňovat.“⁶ Zároveň ctí zásadu, že přísnost jako prostředek strachu má nastoupit až teprve tehdy, selže-li použití lásky⁷ (tamtéž, s. 511, překlad autor).

V souladu se zákonem z roku 1774 uvádí Felbiger i zde, že pokud se nedaří žáka ukáznit, lze využít prostředku tělesného trestu – ale až poté, co bylo dítě napomenuto, varováno. Výchova nemůže spočívat toliko v trestech samých, ty mají přijít ke slovu až po selhání všech ostatních prostředků. (tamtéž, s. 516) Felbiger podává taxativní výčet toho, co má být trestáno a jaké tresty jsou povoleny. Tak např. je nutné trestat děti nezbedné, na něž nepůsobí napomínání ani hrozby a které dávají špatný příklad ostatním. Dále lhaní, klení, braní jména Božího nadarmo atd. „To je plevel, jenž musí být vymýcen a zadušen.“⁸ (tamtéž, str. 520, překlad autor)

Felbiger klade učitelům na srdce, aby nepoužívali trestů z netrpělivosti, hněvu či msty – neustále je třeba mít na paměti, že účelem trestu je žákovo polepšení. Jako v zákoně, uvádí i zde možnost odkladu vykonání trestu. Daleko podrobněji zde však na podkladě konkrétní situace líčí, co se v takovém případě odehrává v provinilcově nitru. „Tyto strašné přípravy měly takový účinek, že dítě s pláčem prosilo o odpuštění a slibovalo, že se polepší. Učitel se však zdál být neoblomným; chystal se se vši vážností na vykonání trestu: když ale dítě své prosby a sliby zdvojnásobilo (...), vyslovil se s příslušnou vážností k dítěti: že ho pro tentokrát skutečného trestu ušetří, dodrží-li dítě slovo a polepší-li se.“⁹ (tamtéž, s. 524, překlad autor) Dodal ještě krátkou modlitbu a připomenul dítěti nutnost poslušnosti Bohu. I když se podobný postup může zčásti jevit jako mírná forma psychického týrání, bylo jím zajisté dosaženo mnohem většího efektu nežli pouhým vykonáním trestu bez dalšího. Felbiger rovněž vyjmenovává doporučené a zakázané tresty (tamtéž, s. 525-526), kterýžto výčet zcela koresponduje s tresty uvedenými v zákoně.

---

⁶ „Liebe und Furcht müssen sich wechselseitig unterstützen.“

⁷ „Die Strenge aber, dadurch die Furcht zuwege gebracht, und erhalten wird, ist nur anzuwenden, wenn Liebe nichts fruchtet“

⁸ „Dies ist Unkraut, das man ausrotten und ersticken muss“

⁹ „Diese fürchterlichen Vorbereitungen hatten mehrertheils die Wirkungen, dass das Kind mit Weinen um Vergebung bath, und ernstliche Besserung angelobte. Der Schulmeister stellte sich unerbittlich; er bezeugte allen Ernst, die Strafe vorzunehmen: Wenn aber das Kind sein Flehen und Versprechen verdoppelte (...), so erklärte er sich mit gebührendem Ernste gegen das Kind: dass er es diesmal mit der wirklichen Strafe noch verschonen wollte, wenn es nur Wort hielte, und sich besserte.“

2.3.3 Campe: O odměnách a trestech

Víceméně ve shodě s Felbigerovými názory je i další pedagog-teoretik druhé poloviny 18. století, Joachim Heinrich Campe – mimo jiné známý jazykový purista. Ve své knize *O odměnách a trestech z pohledu pedagogického* z roku 1788 se staví k tělesným trestům velmi rezervovaně až odmítavě. Upozorňuje na zdravotní rizika především úderů do hlavy: „Rozumní vychovatelé se jim vyhnou už proto, protože jsou spojeny se skutečným ohrožením zdraví, dokonce života dítěte.“¹⁰ (Campe, 1788, s. 109, překlad autor) Kromě zdravotních rizik ale Campe upozorňuje i na to, že se jedná o prostředek, který by z podstaty neměl do repertoáru učitele vůbec náležet: „Už proto by měly (takové tresty) být zavrženy, neboť jsou prováděny téměř vždy v hněvu a z touhy pomstít se, tedy ve velmi nepedagogickém rozložení mysli – a zcela bezúčelně.“¹¹ (tamtéž, s. 110, překlad autor) Stejně odmítavý postoj má Campe k takovým trestům, jako je klečení na hrachu. A možná více než jiní se zabývá tím, co se odehrává uvnitř trestaného dítěte, když podotýká: „Co si o nás musí dítě pomyslet, když vidí, jak použijeme veškerou svou vynalézavost, abychom mu přichystali muka tím pravým způsobem? (...) Jak si může myslet, že přitom myslíme jen a jen na jeho polepšení? A jak mohou z hořkých pocitů hanby a bolesti vzejít dobrá a trvalá předsevzetí do budoucna?“¹² (tamtéž, s. 110, překlad autor) Užití prostředků typu hole nebo proutku může být podle Campeho na místě jen u naprosto zkažených dětí, které neměly štěstí na dobrou dosavadní domácí výchovu. Učitel navíc musí být přesvědčen, že takový trest může na dítě působit žádoucím směrem – je tedy nutné, aby učitel vždy velmi důkladně zvážil efekt zamýšleného potrestání.

Campe také apeluje na učitele, aby tělesných trestů užívali též s ohledem na charakter dítěte. Obzvláště obezřetný by učitel měl být u takových dětí, „které při cholericském temperamentu vykazují velké nadání, výborné rozumové schopnosti,

---

¹⁰ „Es werden vernünftige Erzieher sie schon deswegen vermeiden, weil sie mit wirklicher Gefahr für die Gesundheit, ja sogar für das Leben des Kindes verbunden sind.“

¹¹ „...“, welche schon um deswillen verwerflich seyn würde, weil sie fast immer im Zorn und aus Rachsucht, also in einer sehr unpädagogischen Gemüthsverfassung und immer zwecklos vollzogen wird.“

¹² „Was muß das Kind von uns denken, wenn es sieht, daß wir unsere ganze Erfindungskraft aufbieten, um künstliche Mittel zu seiner Qual zu ersinnen? (...) Wie kann es glauben, daß es dabei bloß auf seine Besserung abgesehen sey; und wie kann es unter den bitteren Empfindungen von Schmach und Torturschmerzen gute, bleibende Vorsätze für die Zukunft fassen?“

rozhodnost a pevnost charakteru. (...) Takové děti se spíše nechají ubít k smrti, než aby se vzdali a uznali svou chybu. Dáme-li jim ale čas k přemýšlení a mluvíme-li pak k jejich rozumu a jejich srdci, můžeme jimi pohnout, kamkoli chceme.“¹³ (tamtéž, s. 114, překlad autor)

V případě dětí, které byly nevhodnou výchovou vehnány do stavu trvalé prchlivosti a pomstychtivosti, je však Campe nekompromisní: „kdo vědomě a úmyslně způsobuje bolest jiným, musí bolest sám pocítit.“¹⁴ (tamtéž, s. 116, překlad autor) Nicméně v závěru kapitoly Campe znovu prosí rodiče a vychovatele, aby při vědomí nebezpečnosti a škodlivosti takových trestů sahalo k nim jen v případě nouze nejvyšší a až poté, co všechny ostatní prostředky selžou.

Campe v závěru knihy shrnuje do pěti zásad, co je třeba při užití tělesného trestu mít na paměti: 1. Trestat co možná zřídká, 2. Nikdy ne v afektu (aby byl skutečným účelem trestu dobrý úmysl, a ne pomsta), 3. Vždy přísně a důrazně (aby vychovatel nakonec nebyl kvůli nedostatku síly trestanému pro smích), 4. Po výkonu trestu dát dítěti najevo, že na jeho prohřešek chceme zapomenout, 5. Při výkonu trestu či bezprostředně po něm zbytečně nemoralizovat, nýbrž promluvit si s dítětem večer toho dne mezi čtyřma očima a přesvědčit ho o špatnosti jeho přečinu, jakož i o dobrém úmyslu trestajícího. (tamtéž, s. 119-122)

2.3.4 Realita na školách 18. století

Zajímavé je porovnání se školním řádem Normální školy v Praze vydaným v roce 1779 ředitelem školy A. Schindlerem. Jakub Raška (2013) ve své bakalářské práci uvádí výňatek z tohoto řádu týkající se trestů: „Kdo se třikrát choval v rozporu se školním řádem, musel po zbytek hodiny stát, pokud jeho činnost pokračovala, musel po zbytek hodiny klečat. V případě dalšího vyrušování následovaly odstupňované tělesné tresty: dva, čtyři a nakonec šest ran proutkem. Pokud se ani po fyzických trestech žákovo chování v dalších hodinách nezlepšilo, musel sedět v první lavici před katedrou

---

¹³ „... welche bei einem cholericen Temperamente große Anlagen, vorzügliche Verstandsfähigkeiten, Entschlossenheit und Festigkeit des Characters äußern. (...) Sie lassen sich eher todtschlagen, als daß sie nachgeben und ihr Unrecht gestehen sollten. Läßt man ihnen aber Zeit, sich zu besinnen, und redet man dann zu ihrem Verstand und Herzen, so kann man sie bewegen, wozu man will.“

¹⁴ „Wer wissentlich und vorsetzlich andern Leuten Schmerz verursacht, der muß Schmerz leiden.“

učitele a byl veřejně označen za narušitele školního řádu. Stejný trest následoval i v případě neplnění domácích úkolů.“ (Raška, 2013, s. 49)

Z roku 1801 pochází spis katechety z Jablonného v Podještědí Aleše Vincence Pařízka nazvaný „O vyučovací metodě ve školách pro preparandy, katechety a učitele“¹⁵ Pařízek působil v Jablonném od roku 1775, později působil jako ředitel hlavní školy v Klatovech a od roku 1790 vykonával funkci ředitele normální školy v Praze na Malé Straně. (Ottův slovník naučný, 1902, s. 229)

Ve zmíněném spise v §3 nazvaném „Příprava žáků“¹⁶ rozebírá Pařízek i použití kázeňských prostředků jako jsou „zahanbení a tresty pro nemravné žáky“¹⁷ (Pařízek, 1801, s. 44, překlad autor). Doporučuje začít „zjevným pokáráním, zahanbující výtkou a hrozbami“¹⁸ (tamtéž, s. 44, překlad autor), které však nemá být spojeno s užíváním vulgarismů nebo s ponižováním žáka ze strany učitele. Ve druhé fázi má dle Pařízka následovat zápis jména neukázněného žáka do knihy hanby¹⁹ a zpráva rodičům žáka o jeho nevhodném chování.

Je-li však žákovo provinění závažnějšího charakteru či není-li možné docílit nápravy trestem nižšího stupně, „přistoupí se postupně k citlivějším a bolestivým trestům.“²⁰ (tamtéž, s. 45, překlad autor) Apeluje na učitele, aby k užití takového trestu nepřistupovali ve stavu rozčilení, a upozorňuje, že trest by v žádném případě neměl vést k poškození na těle žakově. Nemají se proto používat nedovolené trestní nástroje. Navíc se má tělesných trestů užívat vždy ve spojení s morálním apelem: „Vůbec je třeba učinit zásadou skutečnost, že pouhé rány nikoho nezlepší, a proto neprovádět tělesné ukáznění jen tak či zdánlivě toliko s úmyslem způsobit dítěti tělesnou bolest, nýbrž doprovázet jej pokaždé patřičnými morálními představami, s cílem probudit v žácích poznání a lítost z jejich chyb.“²¹ (tamtéž, s. 45, překlad autor). Žáci se však

---

¹⁵ „Über Lehrmethode in Volksschulen für Präparanden, Katecheten und Lehrer“

¹⁶ „Vorbereitung der Schüler“

¹⁷ „Beschämung und Strafe für sittenlose Schüler“

¹⁸ „öffensichtlicher Tadel, beschämende Verweise und Drohungen“

¹⁹ „Schandbuch“

²⁰ „...so schreitet man stufenweise zu empfindlicheren und peinlichen Strafen.“

²¹ „Ueberhaupt muss man sich die Wahrheit zum Grundsatz machen, daß bloße Schläge Niemanden bessern, und deshalb körperliche Züchtigungen nicht bloß für sich, oder mit dem Anscheine, als wenn man nur den körperlichen Schmerz des Kindes zur Absicht hätte, vornehmen, sondern sie jedesmal mit

občas dopustí nečestného jednání, jako je lež či krádež, a v takovém případě neexistuje jiný způsob, jak přimět žáky odvyknout takovému jednání nežli tělesný trest.

Z kompetencí učitele vyjímá Pařízek trestání žáků za chyby pramenící z jejich přirozenosti či temperamentu, jakož i trestání přestupků, jichž se žáci dopustili mimo školu.

2.4 19. století

2.4.1 Situace na školách 19. století

V roce 1805 byl vydán nový organizační řád pro obecné školy pod názvem Politické zřízení německých škol v c. a k. německých dědičných zemích²², který nadále umožňoval používání fyzických trestů. V průběhu první poloviny 19. století se však úřady stále častěji obracely ke kantorům s připomínkou, že při trestání žáků je třeba dbát zákona. Příkladem je guberniální nařízení z roku 1822. (Lenderová, 2006, s. 195)

Již výše zmiňovaný Václav Gabriel popisuje ve svých Obrázcích situaci na městské škole na počátku 19. století ve vztahu k užívání tělesných trestů. Zmiňuje různé tresty, jež museli žáci za svou nekázeň vytrpět: „dostali určitý počet ran buď do zad, do kalhot nebo na ruce, buď ozdobeni byli obrazem osla, vepře, vola, berana a jiného zvířátka, aneb klečeli na holé zemi, na vroubkovaném nebo do tří hran osekáném dřevě, na pytlíku kaménků nebo hrachu a to kolenoma holýma. Obrazů zvířat nemíval učitel k názornému vyučování, ale ku trestání žáků. Potrestaný musel také mnohdy jako čáp státi o jedné noze a držeti v ruce kámen nebo knihu; stoupl-li si na obě nohy, nebo klesly-li mu ruce, byl bit.“ (Gabriel 1891, s. 74) Autor upozorňuje na to, že fyzických trestů bylo užíváno nejen za kázeňské přestupky, ale například i za to, že žák neuměl správně odříkat úkol. „Kdo uměl, bylo dobře, kdo neuměl, tomu se dostalo výplaty na tu neb onu část těla.“ (tamtéž, s. 74) Při hlasitém vyrušování používal pak učitel prutu a roubíku: „Spustí-li však některý nahlas, přetáhne prutem

---

den dazu gehörigen moralischen Vorstellungen begleiten, um bei den Schülern Erkenntniß und Bereuung ihrer Fehler hervorzubringen.“

²² Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K. K. deutschen Erbstaaten

jeho hřbet, strčí mu mezi zuby kolíček a postaví jej do řady k druhým s kolíčky (roubíčky) v ústech.“ (tamtéž, s. 76) Žáci, kteří v hodině usnuli, byli potrestáni tak, že jim byla za krk nalita studená voda, případně dostali do nosu šňupec tabáku (tamtéž, s. 76)

Ke skutečnosti, že děti jsou ve školách fyzicky trestány, se jejich rodiče ještě v 18. století stavěli celkem pozitivně. Lenderová a Rýdl (2006) uvádí jako ilustraci příklad matky Antala Staška, která přivedla malého synka poprvé do školy a řekla učiteli: „Pane učiteli, jen ho hodně řežou!“ (Lenderová a Rýdl, 2006, s. 196) Přístup rodičů se radikálně změnil za přibližně 100 let, kdy leckterý rodič svedl s učitelem těžký boj ohledně užívání (v té době již zákonem zakázaných) tělesných trestů na jeho dítě. O tom je pojednáno níže.

Krásnou ilustrací toho, jak to s tělesnými tresty vypadalo v českých zemích ještě v polovině 19. století, je úvod studie Jana Hábla z roku 2010: „Klobouky u Brna, r. 1869. Učitel obecné školy se prochází mezi lavicemi, v rukách sepnutých za zády pohupuje rákoskou. Ve třídě panuje hrobové ticho, žáci píšou písemnou práci z přírodopisu. Před tabulí se chvěje žák, který byl přistižen, jak se dívá pod lavici do sešitu. Trest přijde až po písemné práci. Žák ví, že si týden nese. Doufá, že se mu podaří špatnou známku co nejdéle zatajit doma před otcem, poněvadž představa druhého výprasku během téhož dne je děsivá.“ (Hábl, 2010) Tento výjev pak autor dává do kontrastu se situací z naší doby, kdy si žáci dovoluují na učitele čím dál více a učitel je na ně krátký - tělesné násilí použít nemůže a verbální umravňování nepomáhá.

Tělesné tresty byly v první polovině 19. století běžným jevem, a to jak ve škole, tak i v rodině. V některých rodinách byly děti mláceny vařečkou, pohlavkovány, trestány řemenem či proutkem. Pedagogové však v této osvícené době postupně dospívali k názoru, že by se od této formy trestů mohlo či dokonce mělo začít upouštět. Nebyla řeč o plošném zákazu, neboť jak již bylo zmíněno, v některých situacích měly fyzické tresty své nezastupitelné místo (to ostatně potvrzovali i lékaři), ale objevuje se postupný celospolečenský odpor k fyzickému násilí. Ten se projevoval především v názoru, že i za použití tělesného trestu by nemělo docházet k narušení důstojnosti trestaného dítěte. (Lenderová a Rýdl, 2006)

2.4.2 Exner-Bonitzova reforma

Z poloviny 19. století pochází významný legislativní pramen týkající se nové organizace vyučování na rakouských gymnáziích a reálkách, a to tzv. Exner-Bonitzův zákon (*Nástin organizace gymnázií a reálek v Rakousku*²³). V tomto dokumentu, vydaném rakouským ministerstvem školství v roce 1849, nalezneme i pasáže týkající se trestů. Již v předmluvě se mluví o důležitosti disciplíny jako jednom z prostředků výchovy. Její pomocí má škola produkovat mladé muže připravené do života tím, že budou mít již ze školních let zvnitřněnu poslušnost zákona, a to vnějšího i vnitřního. Na výchovnou stránku působení školy je zde výslovně kladen důraz.

Zatímco o pochvalách či obecně o odměnách tento školský dokument nemluví vůbec, o trestech se přeci jen něco dočteme. V obecné rovině je zdůrazňováno, že jakýkoli trest nemá zůstat izolovanou skutečností, nýbrž je třeba dbát na to, aby měl své následky, aby vedl ke kýženým změnám v žákově chování. O tom, že se disciplína bere vskutku vážně, svědčí začátek §71: „Spravedlivá a přísná disciplína, jakož i uvalení trestu, je, jak ukazuje příklad nejsvobodnějších států, tím nejjistějším prostředkem, jak z dětí a mladistvých vychovat vpravdě mravné a svobodné muže.“²⁴ (Exner-Bonitz, 1849, s. 55).

Učitelé mají podle Exner-Bonitzova zákona k dispozici několik druhů trestů: zadržení žáka po škole, degradaci (přesazení na horší místo ve třídě), karcer (v délce do 8 hodin a nikoli v průběhu výuky či v noci) a v případě potřeby i tresty tělesné. Důrazně se však připomíná, že musí být vyloučena jakékoli zdání tělesného zranění. Takový trest má být ze zákona vykonáván vždy učitelem, nikdy školním zřízencem. V následujícím odstavci je pak stanoveno, že tresty musejí být přizpůsobeny věku žáka – tj. „tělesné tresty (...) smějí být používány výlučně na nižším gymnáziu.“²⁵ (tamtéž, s. 57)

---

²³ „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich“

²⁴ „Gerechte Strenge der Disciplin, auch in Verhängung von Strafen, ist, wie das Beispiel der freiesten Völker beweist, das sicherste Mittel, um aus Kindern und Jünglingen wahrhaft sittlich freie Männer zu bilden.“

²⁵ „Körperliche Züchtigung darf durchaus (...) nur in dem Untergymnasium in Anwendung kommen.“

2.4.3 Vorbesova Didaktika

O situaci ve školách poloviny 19. století mluví také učitel Tomáš Antonín Vorbes ve své *Didaktice čili Navedení ku vyučování školnímu* vydané v roce 1860. Vorbes působil jako hlavní učitel, v letech 1869-1873 dokonce jako okresní školní inspektor a v průběhu své kariéry pak i jako spisovatel odborných textů v Hradci Králové. Za svou praktickou činnost i za odborné didaktické a pedagogické články byl vysoce ceněn a v roce 1877 odměněn zlatým záslužným křížem (Kryšpín, 1885, s. 296)

Celou Hlavu druhou věnuje problematice školní kázně, především pak užíváním odměn a trestů. V jeho analýze užívání trestů je patrná opravdová láska k dětem – na mnoha místech se staví proti zřejmě běžně užívaným praktikám, které však podle jeho názoru už nepatří k trestu jako takovému – často se jedná o žákovo zesměšnění a ponížení. A to v žádném případě nepatří mezi cíle učitelského povolání.

V § 42 se zamýšlí nad faktory ovlivňujícími školní kázeň. Aby takového cíle učitel docílil, upozorňuje Vorbes hned na začátku kapitoly, že učitel má být přísný, avšak „moudře a otcovsky“ (Vorbes, 1860, s. 75). V úvodní vizi ideálního stavu klade silný důraz na to, že děti musí v první řadě chodit do školy rády - je nutné „učinit dítkám školu místem oblíbeným, a oni sami budou rodiče prositi, aby jich doma nenechávali, ba přese všecko zdržování třeba i do školy utekou a nebude třeba žádných přinucujících prostředků“ (tamtéž, s. 76)

Jako praktik je si však samozřejmě vědom toho, že k nastolení a udržení kázně je občas třeba více než jen spoléhat na přátelskou atmosféru školy, případně zajímavou náplň vyučování. Proto se v §43 věnuje různým kázeňským prostředkům. Shrnuje je do tří bodů: „1. aby učitel požíval vážnosti, lásky a důvěry u žáků; 2. aby pohotově měl příhodná školní pravidla; 3. aby uměl trestů a odměn opatrně užívat“ (tamtéž, s. 79). Odměny a tresty pak definuje jako „následkové, kteří jsou s činěním a opouštěním dobrého neb zlého jako cosi milého neb nemilého (příjemného neb nepříjemného, žádoucího neb nežádoucího) spojeny.“ (tamtéž, s. 81)

Připomíná, že odměn i trestů se má užívat střídavě, aby je děti nezačaly brát jako něco samozřejmého a všudypřítomného – tím by obě kategorie ztratily na svém významu ve výchovném procesu. Zmíněná střídmost se však netýká pouze frekvence jejich užívání, ale i jejich intenzity. Varuje před přílišným rozhorlením při trestání a zmiňuje i nebezpečí přehnaných trestů tělesných: „Při trestech bys vášnivým byl, kdybys v zlosti, v rozhorlení aneb nectnými slovy trestal, aneb dokonce snad zalíbení při bolestech potrestaného jevil.“ (tamtéž, s. 86)

Přímo tělesným trestům se pak věnuje v §50. V úvodu připomíná, že fyzické tresty sice nejsou zakázány, avšak jejich nasazení není vyžadováno – pokud je učitel natolik schopným, že zvládnou udržet kázeň a zájem žáků bez nich, tím lépe. Avšak existují takoví učitelé, kterým tento prostředek při vyučování může pomoci. Je však třeba s ním šetřit – aby žáci neotupěli. Navíc je velký rozdíl mezi tím, trestá-li dítě tělesně jeho rodič, a trestá-li jej cizí člověk. Nemírný trest vede v podstatě k týrání, ke ztročení dítěte dospělým: „Pročež budiž učiteli při tělesném trestání dvojnásobně opatrný, i co do míry i co do způsobu. Každý tělesný trest, který přesahuje míru, aneb dokonce ku zkáze zdraví čeliti může, jest školy i učitele úplně nehodný; neboť neshoduje se s poměrem, v kterém státi má škola i učitel k dítěti. Takovéto kárání činí z dítěte otroka, z učitele nelidského zvolníka (despotu), a ten vychovatel dozajista nemůže slouiti vychovatelem dobrým, který jen z bázně před světským, občanským zákonem takových trestů neuzívá.“ (tamtéž, s. 91)

Tělesný trest se má navíc použít jen jako nejposlednější kázeňský prostředek poté, co ostatní metody selhaly. A to navíc jen v takových situacích, je-li dítě nevladatelné, či snoubí-li se v jeho chování více prohřešků proti pravidlům. Důležité je, aby trest následoval co nejdříve po závadném chování.

Jako nejvhodnější trestní nástroj doporučuje prostředek z nejtradičnějších - metlu. Zavrhuje drastičtější instrumenty, jako jsou karabáče, hole či provaz; ty svědčí o tom, že „v takové škole panuje nečistý, sprostý duch.“ (tamtéž, s. 92) Za zcela nevhodné tresty fyzické považuje Vorbes také klečení, karcer, stolicí hanby apod. Klečení z toho důvodu, že pro jím vzniklý fyzický diskomfort zabraňuje žákovi účastnit se dalšího vyučování, navíc takto potrestaný žák ještě přitahoval pozornost ostatních žáků ve třídě. Ponechání Při potrestání ponecháním žáka po škole vyžaduje

dozor učitele a „přiměřené zaměstnání“ (tamtéž, s. 93), aby byl takový pobyt ve škole skutečně trestem a nezavdával příležitost k lenošení či dalšímu zlobení. Vorbes rovněž upozorňuje na nutnost uvědomit o takovém potrestání rodiče, aby se o dítě nebáli. Za zvlášť nevhodné považuje Vorbes prodloužení takového pobytu přes oběd; v takovém případě totiž žák neměl nárok na jídlo, což snižovalo jeho schopnosti koncentrace při odpoledním vyučování. Navíc by to u slabších jedinců mohlo vést k poškození zdraví. K potrestání vyrušujících žáků přesazením do „lavice hanby“ připomíná Vorbes, že taková lavice by měla být umístěna vzadu za ostatními žáky, aby nepřitahovala jejich pozornost. Vyslovuje se proti tomu, aby takové místo bylo nazýváno různými dehonestujícími jmény jako „oslovská lavice“ apod. Funkcí tohoto trestu má být zachování či obnovení klidu ve třídě, nikoli ponížení žáka.

Vorbes dále apeluje na učitele, aby se při zvažování druhu trestu nedal svést mnohdy přehnanými či zkreslenými obžalobami spolužáků a aby se spoléhal spíše na svůj úsudek. Kritizuje celkem běžnou praxi zavádění hlídek o přestávkách, kdy vybraný žák dává pozor na ostatní spolužáky, neprovádějí-li nepravosti. Vorbes upozorňuje, že jediné dva možné efekty jsou tyto: dotyčný žák dozor nezvládne a ve třídě je stejně nekázeň, nebo se dotyčný žák snaží ze všech sil a bude pak odměněn nenávisť svých spolužáků. Připomíná případy uplácení takového dozoru (např. jablkem) zlobivým žákem, aby se o jeho činech učiteli nezmiňoval. „Všecko udávání žáků nemá ceny a na charakter žáků zlobně působí.“ (tamtéž, s. 94)

I samo provedení trestu má své zásady. Nejdůležitějším principem je trestat mírně: „Citelných trestů neužívěj, leda by mírnějších nepostačilo, a tu nejinak než posloupno.“ (tamtéž, s. 95) Je důležité, aby učitel trestal spravedlivě a nestranně, neboť nic nepůsobí na žáky hůře, než když jeden žák je za stejný prohřešek potrestán méně (případně vůbec) nežli druhý. Před každým potrestáním si učitel musí být naprosto jist, že žák přestupek opravdu spáchal, nemá se spokojit s pouhým podezřením.

Účelem takového trestu musí být to, aby žák přemýšlel o svém chování, přišel na to, proč bylo špatné a do budoucna jej neopakoval. Proto je důležité, „aby žák věděl, proč trestán jest, a aby chybu svou poznal. Protož také mezi proviněním a trestem popřej žákovi času, aby do sebe jíti mohl.“ (tamtéž, s. 95) Tresty mají probíhat nikoli při vyučování, nýbrž o přestávkách, aby se neplýtvalo časem určeným na výuku. Na závěr

Vorbes zdůrazňuje, že trest není určen k tomu, aby při něm učitel dal průchod své přehlivosti, a upozorňuje na skutečnost, že takovým přehnaným potrestáním se sám učitel nachází za hranou zákona: „Netrestej způsobem zdraví tělesnému nebezpečným. I jesti' takové trestání těžký přestupek policejní, který poprvé žalářem, tři dni až měsíc trvajícím, a při opakování jeho mimo této pokuty i vyhlášením za neschopného k úřadu učitelskému se tresce.“ (tamtéž, s. 95)

V závěru pak Vorbes dodává, že samotným vykonáním trestu učitelův zájem o chování žáka nesmí skončit. Nadále je nutno dohlédnout na to, aby se trest neminul účinkem: učitel má s žákem rozmlouvat, ale nemá mu přestálý trest vyčítat ani jej veřejně litovat. Spíše „musí na jevo dávat naději, že se žák dozajista v krátkém čase polepší.“ (tamtéž, s. 96) Rozšířený zvyk, kdy žák musí učiteli za vykonání trestu poděkovat, označuje Vorbes za směšný a dokonce škodlivý.

Z poloviny 19. století máme zprávu z třetí třídy hlavní školy utrakvistické, sepsanou kolem roku 1850. Ve svých Obrázcích ji uvádí Václav Gabriel. Zpráva zmiňuje i způsob potrestání žáků, kteří opakovaně vyrušovali a nedbali učitelova napomínání: „S kterým žákem učitel nemohl ve škole vydržet a který ústních napomenutí nedbal, býval trestán buď metlou, nebo hůlkou, a to hned od učitele ve třídě nebo od školníka v jeho bytě, kamž byl provinilec se dvěma hodními žáky poslán, aby byli svědky, že trest na něm skutečně vykonán byl. Zvláštní provinilci a ničemové bývali citlivě trestáváni vždy v sobotu od školníka, který přinesl lavici, pařenou metlu a k rozkazu ředitele tolik a tolik ran jim na tělo vysázel.“ (Gabriel, 1891, s. 117)

2.4.4 Hasnerův zákon a Řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné (1870)

Ve druhé polovině 19. století nazrála v tehdejším Rakousku-Uhersku doba pro další úpravu vzdělávacího systému. V květnu roku 1869 byl přijat tzv. Hasnerův říšský školský zákon, plným názvem *Zákon, jímžto se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných*. Autorem byl tehdejší ministr záležitostí duchovních a vyučování Leopold Hasner. Stěžejními myšlenkami této zákonné úpravy bylo zavedení škol obecných a měšťanských. Hasner svým zákonem rovněž zavedl povinnou osmiletou

školní docházku, tentokrát již bez úlev v podobě tolerance domácího vyučování, jako tomu bylo v rámci tereziánské reformy. V tomto dokumentu nenajdeme žádnou zmínku o jakékoli úpravě užívání tělesných trestů. V návaznosti na zákon z roku 1869 však v srpnu roku následujícího vyšlo ministrovo nařízení s názvem *Řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné* (1870), v němž byla upravena pravidla školního chování. Obsahuje ustanovení ohledně školní docházky včetně trestů pro rodiče, kteří své děti do školy neposílají, dále časový rozvrh školního roku, ustanovení o propuštění ze školy a vysvědčení a konečně také kapitolu věnovanou kázni.

Ve čtvrté kapitole nazvané *O kázni školní* se v pěti paragrafech hovoří o tom, jak důležitá je školní kázeň pro optimální výsledek vzdělávacího procesu, o délce přestávek a jejich zařazování po první či druhé dopolední vyučovací hodině (v závislosti na věku žáků) a rovněž o *prostředcích vychovávacích*, jichž je učitelům dáno využívat.

Podle §21 Řádu školního a vyučovacího pro obyčejné školy obecné měl učitel právo užívat za účelem udržení kázně „všech prostředků zákonem dovolených a pedagogicky stvrzených“. Dále se v §24 říká, že trest nesmí způsobit dítěti újmu na mravním citu ani na těle. Výslovně se zde pak uvádí, že „trestati dítě na těle není v nižádné případnosti dovoleno“. Jedinými přípustnými tresty, ve zmíněném paragrafu taxativně uvedenými, jsou „výstraha, důtka, stání v řadě lavic nebo vystoupení ven z lavic, zdržení ve třídě pod náležitým dohledem (o čemž, pokud možná, má se dáti věděti rodičům), předvolání dítěte před konferenci učitelskou (v jednotřídních školách před předsedícího místního úřadu školního), konečně vyloučení na čas ze školy. (...)“ V následující části věnované povinnostem učitele se v §28 dodává, že „Učitel, konaje úřad trestní, má sobě povědom být své povinnosti a mravní odpovědnosti. Prostředků trestních má užívati zřídka a spořivě“. Rovněž je stanoveno, že učitel má spolupracovat s rodiči svých žáků a v případě žákova opakovaného přestupku se má o dalším potrestání poradit právě s jeho rodiči.

2.4.5 Pohledy pedagogů 19. století

Výše zmíněná legislativní úprava však tvoří jen jednu stránku pedagogické reality druhé poloviny 19. století. V různých textech učitelů či pedagogických teoretiků z této doby najdeme názory souhlasné i nesouhlasné. Příkladem může být text otištěný v časopisu *Posel z Budče*, na nějž upozorňuje např. Čapek (2008): „Ujišťujeme všechny ..., že učitelstvo nikoliv z jakés domýšlivosti, ale ze zásad provanutých nejupřímnější láskou k mládeži a opírajíc se mravním přesvědčením, bude zatím mládež vychovávat – pokud v mezích mu vykázaných je vůbec možno – i nadále bez metly, o níž nikterak nepochybujeme, že jest přeužitečným prostředkem vychovávacím v rodině.“ (Čapek, 2008, s. 60)

Druhé dubnové číslo *Poslu z Budče* z roku 1896 reaguje na zatím – dle autora předmluvy „Z polemické nálady“ ojedinelé stesky ohledně zákazu užívání tělesných trestů na školách. Nejmenovanému učiteli, který se vyjádřil pro znovuzavedení tohoto kázeňského prostředku, je vyčítáno volání po zlatých starých časech a je upozorňován, že jeho názor zatím není většinovým. Autor úvodního textu připouští, že tělesný trest má své místo ve výchově domácí, ve škole je však takové počínání nežádoucí. Volání po tělesných trestech přisuzuje autor všeobecnému úpadku autority a smyslu pro autoritu, jehož příčinu vidí ve skutečnosti, že poručníkem školy přestala být duchovní správa obce. (Anon., 1896, s. 1)

O něco starší je text jiného českého pedagoga oné doby Františka Chudoby, který mluví o užívání tělesných trestů v podobném smyslu. Jednoznačně preferuje odměnu i trest duševní před tresty fyzickými. Upozorňuje na to, že nezbytnou charakteristikou trestajícího musí být láska k trestanému. „Tresty tělesné více k domácímu vychovávání než-li k veřejnému se hodí; ony vyžadují jakéhosi spravedlivého hněvu, kterýž však omezen budiž „láskou“. Kde se tato láska předpokládá nedá, jako u mnohého učitele vůči všem jeho svěřencům na ústavě veřejném, tam mizí i záruka, že se nikdy míra trestu nepřekročí a pak trest více ublíží než prospěje.“ (Chudoba, 1875, s. 51)

Gustav Adolf Lindner, český pedagog působící nejen na českých školách, ale z donucení i např. ve Slovinsku v Celji, byl odpůrcem užívání tělesných trestů. Ve

svém posmrtně vydaném pedagogickém díle *Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním* (1888) píše v páté kapitole nazvané *Prostředky a metody výchovy* o tom, že jde o kázeňský prostředek používaný především tehdy, selže-li autorita samotného učitele. Nesouhlasí však s tím, že by takový trest mohl mít pozitivní vliv na výchovně-vzdělávací proces – v souvislosti s tělesnými tresty mluví o pedagogické hrůzovládě: „Ve školách, kde si učitel nedovede zjednatí vážnosti, nebo kde nedovede udržeti paedagogické vlády, ozývají se nejvíc hlasové o zavedení trestů tělesných.“ (Lindner, 1888, s. 77) Připomíná však, že „tělesné trestání z veřejného vychování je proto již zákony školními bezvýminečně vyloučeno.“ (Lindner, 1888, s. 84). Autor též upozorňuje, že jakékoli tresty mají jít ruku v ruce s odměnami a ani jednoho z těchto prostředků se nesmí nadužívat.

2.4.6 Heran a *Mravně zpustlá mládež*

Z roku 1899 pochází kniha *O mravně zpustlé mládeži, toho příčinách a nápravě*, jejímž autorem je původně venkovský učitel, později tajemník Svazu českého učitelstva a předseda Ústředního nakladatelství čs. učitelstva František Heran (1865-1934) (Lexikon čs. literatury, s. 145). V této knize se dostává ke slovu názor opačné strany učitelského spektra, jenž vyznívá ve prospěch znovuzavedení fyzických trestů do českých škol, a to z důvodu katastrofálního stavu morálky tehdejší mládeže.

Své pojednání zahajuje autor úvahou o pojmu kázně: „Plní-li se zákony ze strany žactva, jichž učitel při vychování mládeže užívá, říkáme, že má kázeň, opačně vzniká matení, nepozor, nepořádek – nekázeň (...)“ (Heran, 1899, s. 2) Přestože se na učitelskou práci valí kritika ze strany rodičů a veřejnosti vůbec, hájí Heran úspěchy učitelského stavu - připomíná pochvalná hodnocení současné situace zemskými školními úřady, hodnostáři diecézními i vojenskými: „prohlašují kázeň školy novodobé za vzornou“ (tamtéž, s. 4). Problém vidí Heran v úpadku mravnosti v celé společnosti a považuje za vysoce nespravedlivé, je-li za tento stav činěna odpovědná instituce školy. Na vině jsou podle něj „materialistické názory, jež v lidu se šíří“, „zvrácené rodinné vychování mládeže, jež přičí se rozumné kázni“, „šířící se škodlivé poměry sociální.“ (tamtéž, s. 5) Apeluje proto především na zákonodárce, aby vyslyšeli jeho

výklad historický, jakož i jeho návrhy na změnu současného stavu. Především však, že není pro návrat starých poměrů, kdy „školní světnice byla každým dnem velkým bojištěm s užití různých zbraní“ (tamtéž, s. 6)

Podle Herana jsou spolu dějiny vychovatelství a užívání tělesných trestů nerozlučně spjaty. Legitimizaci takového trestání spatřuje ve skutečnosti, že škola na sebe bere plnění části výchovných povinností, když přebírá k výchově žáka od jeho rodičů. Stejně tak v tomto okamžiku logicky dochází k přenosu jistých rodičovských práv na školu; myšlena jsou samozřejmě mimo jiné i práva užívat tělesných trestů, které jsou v rodinách běžnou praxí.

Heran podává zprávu o historii užívání tělesných trestů na různých místech světa, a to od dob nejstarších – začíná u Izraelitů a ve staré Spartě, pokračuje přes Quintiliana a výchovu doby raně křesťanské až do období Lutherova, až se konečně dostává k učení Jana Amose Komenského. Dále následuje dosti podrobný popis problematiky v 18. a 19. století včetně popisu nejrůznějších metod trestání, čímž se Heran dostává k současnosti a táže se: „jak trestáme my – v nynější škole?“ (tamtéž, s. 23)

Svou úvahu začíná popisem napjatých vztahů panujících mezi učiteli na jedné straně a rodiči žáků na straně druhé. Připomíná, že rodiče odkazují ke škole podle toho, jak se jim to zrovna hodí – když ratolest zlobí, školou ji postraší. Když se jim ale dítě zžele, uklidňují jej, že se nemá čeho bát a že učitelům jsou tělesné tresty zapovězené. Kdyby přeci jen učitel k takovému potrestání sáhl, přijde si to s ním tatínek vyřídit do školy osobně. V dětech je tedy podporována apriorní odbojnost proti učitelům, kterou Heran vyjadřuje citátem: „Jen ho zlob, nedej se mu a neboj se ho! Nemůže ti nic udělati, a kdyby – já mu dám co proto!“ (tamtéž, s. 26)

Častým jevem byly i výhrůžné dopisy rodičů adresované učiteli, který tělesného trestu použil. Heran cituje rodiče Aloise A., který byl učitelovým postupem rozhořčen natolik, že mu poslal dopis, v němž učitele zčásti zesměšňuje, zčásti mu neskrytě vyhrožuje odchodem ze školy: „Pane učiteli! Tážu se Vás, kdo Vám dal právo mého chlapce takovým způsobem trestati. Jsem jeho otcem a myslím, že mám toliko já jej trestati a nikdo jiný. Varuji Vás tudíž, byste si při vyučování tak příliš krví nehýbal

a podobné práce sobě ušetřil. Dostal jsem již zprávu o Vás, jaký jste kos. Tak si dejte pozor, abyste nemusil dát škole s Bohem a opatřit si místo v některém zvěřinci za krotitele zvířat.“ (tamtéž, s. 27) Heran dále zmiňuje případ, kdy si jistý žák vymyslel, že jej učitel zbil. Jeho otec pak po učiteli žádal finanční náhradu za způsobenou újmu. Učitel se sice bránil soudní cestou, ale celá věc skončila smírem u přestupkového okresního soudu. Takovéto excesy, či spíše stále častěji se objevující případy, vedly k usnesení vídeňských měšťanských škol o zostření kázeňských prostředků. Dokonce pak učitelé považovali za nezbytné usnésti se na zvýšení ochrany učitele před rodiči žáků. Soudních případů vzniklých na základě stížnosti na použití zakázaného tělesného trestu učitelem uvádí Heran několik (tamtéž, s. 110-115).

Řečeno stručně – stav mládeže je neutěšený. Heran to dokládá na nesčetném množství příkladů, v nichž se mládež (zkažená domácí příliš benevolentní výchovou) dopouští nejrůznějších přestupků proti dobrým mravům, ba i proti zákonu. Jedná se o alkoholismus, kouření, karetní hry, výhrůžky, zhářství, krádeže, padělání peněz či svatokrádež. Je nejvyšší čas přemýšlet o nápravě.

Je neblahou skutečností, že i v rodinách, kde se tělesné tresty praktikují, je k nim přistupováno nesprávným způsobem: děti jsou často trestány za každou maličkost, mnohdy i za neúmyslně způsobené skutky. Dítě takové trestání zcela samozřejmě bere jako nespravedlivé, což v něm posiluje odbojnost, která může skončit velmi nepěkně: “Z odporu povstává domnělá sebeobrana, a konečně vztáhnutí ruky na otce nebo matku!” (tamtéž, s. 84) Jak malým jeví se v této souvislosti fakt, že i učitel při školním vyučování občas sáhne k tělesnému trestu, ve srovnání s domácími tresty velmi mírnému!

Heran provádí výčet veškerých trestů užívaných ve školách. Od učitelova významného pohledu se přes napomínání, domluvu, pokárání či důtku s výstrahou dostává až ke stání v lavici či před lavicí. Heran tu upozorňuje, že žák občas odmítne takový trest vykonat, případně si stěžuje doma rodičům a učiteli tak hrozí problem kvůli §24 zákona z roku 1870, který přece zakazuje tresty, které mohou “způsobit dítěti újmu na mravním citu ani na těle.“ (§24). Podobně je tomu s ponecháním žáka po škole ve spojení s opisováním textů. Heran upozorňuje, že vzhledem k nutnosti přítomnosti učitele v rámci výkonu takového trestu, jedná se vlastně o potrestání učitele, který

s nezbedným dítětem tráví svůj volný čas. Učitel dále může žáka pokárat, a to i před sborem či místní školní radou (což má však často opačný účinek – dítě má dost času na to, aby si vymyslelo lži, kterými se bude hájit, a nakonec ještě strhne sympatie na svou stranu). Učitel může žáka potrestat také sníženou známkou z chování nebo poznámkou do „černé knihy“; z takových trestů si však neukáznění žáci povětšinou pranic nedělají.

Současnou právní úpravu kázeňských prostředků, které má učitel k dispozici, hodnotí Heran jako v každém případě nedostatečný, mezi řádky řečeno naprosto zoufalý. Zkrátka chybí možnost užití tělesného trestu, při němž by delikventi okamžitě a efektivně pocítily dopady svého nevhodného chování. Heran líčí budoucnost nevesele: „Tělesný trest přičí prý se humanitě. Když vinník není a nemůže býti náležitě potrestán, pokračuje dále ve své zbůjnosti, ve škole týrá učitele a kazí hodné žáky; až vyjde ze školy, bude týrati celou společnost, bude klesati níže a níže, až to konečně přivede za mříže. A potom to bude humanita!“ (tamtéž, s. 88) Podle Herana pácháme zločin na humanitě právě tím, že žakovské přečiny ponecháváme nepotrestané.

Jedinou formu boje s nekázní, kterou současná právní úprava na konci 19. století učitelům poskytuje, je §11 zákona z roku 1873, který apeluje na místní školní rady, aby byly svým učitelům oporou, a to obzvláště při řešení kázeňských problémů. V §38 se pak mluví o „pravidlech disciplinárních a těžších trestech“ (§38), jenže tu žádné takové tresty nejsou ani demonstrativní formou uvedeny. Příslušné úřady přitom o neutěšené situaci vědí – Heran zmiňuje např. žádost vídeňského spolku Volksschule či spolku učitelů v Bílině o zrušení onoho §24 zákona z roku 1870.

Na samém konci 19. století se začali učitelé ozývat organizovaněji. Heran jmenuje přibližně dvacet učitelských jednot z různých krajů země, které se přidaly k požadavku zrušení §24 o zákazu tělesného trestání. V roce 1897 podala Jednota učitelská z Mirovického okresu v tomto smyslu petici na říšskou radu.

V téže době vydala c. a k. okresní rada v Kladně nařízení, že při zvláště závažném porušení kázně mají být předvoláni rodiče žáka a donuceni své dítě tělesně ztrestat. Pokud by tak nečinili, bude k tomu mít právo starosta, případně obecní strážník. Následovala vyžádaná zevrubná šetření všech okresních školních rad ohledně kázeňské situace na školách, zda rodiče nepodporují své děti v odporu k učitelům

apod. Na základě výsledků šetření se 24 okresních školních rad vyslovilo pro znovuzavedení tělesných trestů na školách. Heran sám se chopil aktivity a ve všech pedagogických časopisech zveřejnil anketní otázky týkající se znovuzavedení tělesných trestů do škol, resp. jejich povolení v naléhavých případech. V případě povolení fyzického trestání ve výjimečných případech se autorovi výzvy dostalo povšechného souhlasu, cituje mnoho přišedších korespondečních lístků se souhlasnými názory (tamtéž, s. 100-105).

Situaci sklonku 19. století shrnuje Morkes ve svém článku *Tělesné tresty ve škole a v rodině* (2008). „Učitelé (...) argumentovali tím, že působit pouze na cit žáka (který ale veškerý cit zcela postrádá) místo okamžitého tělesného trestu je prakticky nemožné. (...) Mnohé poruchy kázně se u žáků projevují tak nečekaně, náhle a mocně, že všechny mírné prostředky k jejich potlačení zcela selhávají.“ (Morkes 2008) Protesty učitelů však nakonec vyzněly naprázdno, neboť jejich požadavek vyslaný k Ústřednímu spolku učitelských jednot, aby tělesné tresty byly opět zavedeny, byl zamítnut.

2.4.7 Definitivní řád školní a vyučovací

V září roku 1905 vyšlo nařízení ministra věcí duchovních a vyučování pojmenovaný jako *Definitivní řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské*. Ministrem byl tehdy Richard Bienert, jeho jméno se však jako neoficiální označení pro zákon nevžilo – ostatně jednalo se toliko o úpravu sice „prozatímního“, ale již skoro půlstoletí platného zákona Hasnerova.

Přes ustanovení ohledně zařízení škol, organizaci vyučování ve třídách, rozvrhu hodin, učebních pomůcek, zápisu ke studiu a délky povinné školní docházky (6 -14 let) apod. se dostáváme ke kapitole VII. nesoucí název *O školní kázni*. V §73 se praví, že „učitelé se mají ze všech sil věnovati výchovnému úkolu obecné školy a dosažení dobré školní kázně. Učitelé jsou oprávněni a zavázáni, užívati k tomu všech přípustných a pedagogicky osvědčených prostředků (...)“ V případě potřeby mají učitelé spolupracovat s rodiči, školními úřady či policií.

§81 pojednává o tom, že „při výběru výchovných prostředků budiž pokaždé přihlédáno k zvláštní povaze dítěte. (...) Tresty buďte ukládány toliko s klidnou rozvahou a jest jich užívati spořivě a hospodárně; v nižádném případě nesmějí ohrožovati mravní cit dítěte nebo jeho zdraví.“ Následuje taxativní výčet přípustných školních trestů. Patří mezi ně důtka učitele, důtka třídního učitele či školního správce, postavení mimo lavici, vyloučení ze zábav či školních výletů, zadržení po škole za učitelova dozoru, postavení před učitelskou konferencí a konečně vyloučení. Paragraf obsahuje i zmínku o tělesných trestech – bez výjimky je zakazuje: „Všechny jiné tresty, zejména tělesné potrestání, jsou nepřípustny.“

V případě těžkých či opakovaných provinění je učitelům uloženo (podobně jako v předchozí právní úpravě) vstoupit do styku s rodiči žáka, aby byl domluven další postup. Je-li to nevyhnutelné, pak i za přispění starosty či policie.

2.5 Nástin dalšího vývoje

Jak bylo ukázáno výše, od zákazu tělesných trestů Hasnerovým zákonem z roku 1867 došlo k mnoha sporům o to, zda se jedná o vývoj správným směrem. Lišily se názory rodičů, lišily se názory učitelů. Skutečností však je, že realita ještě dlouhou dobu vypadala poněkud jinak, než jak předepisovala platná legislativa. Tělesné tresty, ač postaveny mimo zákon, byly více či méně běžnou praxí na některých českých školách i nadále. Jak je možné, že tomu tak je, kolik bylo podáno stížností na užití takového výchovného prostředku, jaká byla stanoviska odpovědných orgánů – to už jsou otázky přesahující rámec této práce.

Jedním z pramenů, který se problematikou tělesných trestů obecně (a to i vývojem ve 20. století) zabývá, je např. Lovasová a Schmidtová (2006). Podle autorek měly ve druhé polovině 20. století na problematiku tělesných trestů z právního hlediska největší vliv mezinárodní legislativní dokumenty jako např. Deklarace práv dítěte OSN (1959) nebo Úmluva o právech dítěte OSN (1989), kde se v článku 37a) píše, že „žádné dítě nemá být podrobena mučení nebo jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání.“ (s. 50)

Lovasová a Schmidová (2006) rovněž uvádějí, že tělesné tresty obecně jsou postaveny striktně mimo zákon ve většině rozvinutých zemí. V některých zemích, obzvláště východoasijských, jsou však tělesné tresty legální. Většina států pak zakazuje používání fyzických trestů ve školách. Prvním takovým státem bylo Polsko (1783), zatímco na soukromých školách ve Velké Británii došlo k zákazu teprve v roce 1999.

Co se týče jasného legislativního zákazu tělesných trestů na českých školách, uvádí např. Vaníčková, že „jediná historicky doložená informace o zákazu tělesných trestů na našem území (je) z roku 1867,“ čímž má na mysli výše okomentovaný tzv. *Řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné* z roku 1870. (Vaníčková, 2004, s. 70) Podle autorky neexistuje zákon, který by tento zákaz rušil. Výše uvedený citát psychologa Pavla Říčana, jakož i vyjádření pamětníků však dokazují, že ne všichni pedagogové a psychologové to vidí takto jednoznačně, tím méně pak zajisté laická veřejnost.

Oporou pro názor, že tělesné tresty jsou na českých školách skutečně zakázané, může být i fakt, že zmínku o tělesných trestech v novodobějších školských zákonech (př. Malý školský zákon 1922, Zákon o základní úpravě jednotného školství 1948, Zákon o školské soustavě 1953, Školský zákon 1960 etc.) nenajdeme - ani v kladném, ani v záporném slova smyslu. Najdeme však soupis povolených kázeňských (výchovných) opatření, a to např. ve Školském zákoně z roku 561/2004 Sb. (Část první, §31) nebo ve vyhlášce č. 48/2005 Sb. Zde jsou vyjmenována výchovná opatření, která mají učitelé k dispozici, je-li třeba žáka odměnit či potrestat (pochvaly třídního učitele či ředitele školy, napomenutí třídního učitele, důtka třídního učitele či ředitele školy, jež mohou vyústit ve sníženou známku z chování). O tělesných trestech tu však nenajdeme jediné slovo. Autor této práce je tedy přesvědčen, že právně vzato stále platí zákaz tělesných trestů zavedený Hasnerovým *Řádem školním a vyučovacím pro obyčejné školy obecné* (1870) a že učitelé dnes disponují právě těmi výchovnými opatřeními, která jsou uvedena ve výše zmíněných právních pramenech z let 2004 a 2005.

3 ZÁVĚR

Cílem práce bylo zmapovat používání tělesných trestů na českých školách ve vybraných historických obdobích (především v 18. a 19. století) a naznačit, jaký soulad, resp. nesoulad panoval mezi tehdejší platnou legislativou, praxí na školách a v neposlední řadě také v názorech učitelů a rodičů na danou problematiku.

Tělesné tresty měly své místo ve výchově takřka odjakživa, a to v jak ve výchově rodinné, tak i školní. Velmi dlouho se jednalo o zcela přirozený kázeňský prostředek, který nikoho nenapadlo zpochybňovat, neboť vycházel z dlouholetých tradic a zvyků. Teprve v raném novověku, v období humanismu, se nahlížení na tělesné tresty začíná měnit. Mnozí čeští pedagogové se zamýšlejí nad tím, má-li tělesný trest vsutku tak velký efekt, že jej nelze nahradit trestem netělesným. Někteří z nich začínají považovat tělesné tresty za prostředek, jehož se má užívat jen ojediněle, s rozvahou, s absencí vášně a v neposlední řadě s vědomím toho, že může – při nesprávném užití – mít také negativní vedlejší efekty. Začíná se věnovat větší pozornost tomu, co tělesné tresty (a tresty vůbec) dělají s psychikou dítěte, a jaký je poměr mezi pozitivními a negativními důsledky jeho použití.

V legislativě se změny začínají v českých zemích projevat v 18. století, kdy se obsahem reformních zákonů stávají výčty povolených tělesných trestů; o století později přichází dokonce zákaz jejich užívání vůbec. Reakce učitelské obce jsou rozporuplné, a to z důvodu neutěšeného stavu mravnosti tehdejší mládeže a z důvodu nedostatečné podpory školní výchovy ze strany rodičů. Vznikají konflikty mezi učiteli a rodiči ohledně přípustnosti odchýlení se od přísného zákazu daného zákonem, kteréžto spory byly často předmětem všeobecné diskuse v pedagogických kruzích, ovšem také předmětem mnoha disciplinárních řízení s učiteli či novinových článků zapálených pedagogů adresovaných zákonodárcům.

V novodobých dějinách můžeme vysledovat tendence k demokratizaci výchovy. Např. Bendl (2001) parafrázuje B. O. Smithe: „systém kázně charakterizující společnost se v západním světě přesouval od použití síly (násilí) k přesvědčování a odtud směrem k sebeovládání.“ (Bendl, 2001, s. 21). Mnozí však při pohledu do budoucna (a vlastně už do dnešní přítomnosti) vidí možné problematické následky –

např. Dohertyho fenomén nejistého rodičovství, vztažen na školní výchovu, spolu s příliš demokratickými či humanistickými přístupy některých alternativních škol vede k upadání kázně obecně. (Bendl, 2001). A to se zde nemluví přímo o fyzických trestech, nýbrž „jenom“ o rázném zakročení učitele v případě nekázně.

Když navíc přihlédneme k dnešnímu všeobecnému oslabování autority učitele u dětí i u jejich rodičů, nemůžeme se ubránit vzpomínce na některé pasáže z Heranovy práce o „mravně zpustlé mládeži“, jakož i vzpomínce na jeho boj za povolení tělesných trestů jako prostředku znovunabytí autority učitele. V dnešní době by bylo samozřejmě nemyslitelné chtít tento prostředek zavádět v jeho kdysi plošném rozsahu, avšak nutí nás to stále více se zamýšlet nad jinými možnými prostředky, jak posílit autoritu učitele ve školách i rodinách, a tím zvýšit efektivitu školního edukačního procesu, potažmo zvýšit úroveň vzdělanosti a kultury ve společnosti vůbec.

Neboť našim cílem je takový stav, kdy o případech někdy až neuvěřitelně agresivního chování žáků vůči učitelům (a zároveň učitelů vůči žákům) budeme číst jen v odborných publikacích pojednávajících o historii školní výchovy, a nikoli v aktuálních novinových článcích – ať už půjde o zemi českou nebo kteroukoli jinou. Rovněž téma přípustnosti tělesných trestů na školách pak bude patřit minulosti.

SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

BENDL, Stanislav, 2004. *Jak předcházet nekázni aneb kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství. ISBN 80-86642-14-3 .

BENDL, Stanislav, 2001. *Školní kázeň v teorii a praxi*. ISV nakladatelství. ISBN 80-85866-80-3 .

CAMPE, Joachim Heinrich, 1788. *Ueber Belohnungen und Strafen in pädagogischer Hinsicht*. Schulbuchhandlung: Braunschweig. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN730753301>.

ČÁP, Jan a MAREŠ, Jiří, 2001. *Psychologie pro učitele*. Portál: Praha. ISBN 80-7178-463-X .

ČAPEK, Robert, 2008. *Odměny a tresty ve školní praxi*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1718-0 .

FELBIGER, Johann Ignaz Melchior, 1775. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländern*. Wien: Verlagegewölbe der deutschen Schulanstalt. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z <http://dlc.mpg.de/dlc/view/escidoc:14135:10/recto-verso>.

FELBIGER, Johann Ignaz Melchior, 1768. *Eigenschaften, Wissenschaften, und Bezeigen rechtschaffener Schulleute*. Sagan. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z <https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN863214274?tify={%22view%22:%22toc%22}>.

FORST, Vladimír, 1993. *Lexikon české literatury*. Díl 2 /I . Praha: Academia. ISBN 80-200-0468-8 .

GABRIEL, Václav, 1891. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Nákl. spolku pro vydávání laciných knih českých: Praha.

HERAN, František, 1899. *O mravně zpustlé mládeži, toho příčinách a nápravě*. Alois Wiesner: Praha. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z <http://kramerius4.nkp.cz/search/handle/uuid:6c3ba330-1ec2-11de-92b7-000d606f5dc6>.

KOMENSKÝ, Jan Amos, 1948. *Didaktika velká*. Brno: Komenium.

- KOMENSKÝ, Jan Amos, 1947. *Analytická didaktika*. Praha: SPN.
- KRYŠPÍN, Vojtěch, 1885. *Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let*. Praha: M. Knapp. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné online z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=24265>
- LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel, 2006. *Radostné dětství*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-647-9 .
- LINDNER, Gustav Adolf, 1888: *Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním*. A. Mareš: Roudnice nad Labem. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=14135>.
- LOVASOVÁ, Lenka a SCHMIDOVÁ, Kateřina, 2006. *Tělesné tresty*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí. ISBN 80-86991-75-X. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z <http://www.vyzkum-mladez.cz/zprava/1385375890.pdf>.
- MATĚJČEK, Zdeněk, 2007. *Po dobrém nebo po zlém*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-270-6.
- PAŘÍZEK, Aleš Vincenc, 1801. *Über Lehrmethode in Volksschulen für Präparanden, Katechetten und Lehrer, nebst einem Anhang vom Präparandenunterrichte für Musterlehrer*. Kaspar Widtmann: Prag.
- RAŠKA, Jakub. *Hodnotový systém ve výuce Normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století. Příspěvek k dějinám státu*. Bakalářská práce. Praha, 2013. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí bakalářské práce Daniela Tinková.
- ŘÍČAN, Pavel, 1995. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Portál: Praha. ISBN 80-7178-049-9 .
- UHER, Jan, 1924. *Problém kázně*. Dědictví Komenského: Praha.
- VALÍŠOVÁ, Alena a KASÍKOVÁ, Hana, 2011. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3357-9.
- VANÍČKOVÁ, Eva et al., 1995. *Násilí v rodině. Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte*. Karolinum: Praha. ISBN 382-180-94.

VANÍČKOVÁ, Eva, 2004. *Tělesné tresty dětí. Definice – popis – následky*. Grada: Praha. ISBN 80-247-0814-0 .

VORBES, Tomáš Antonín, 1860: *Didaktika čili navedení ku vyučování školnímu, jak se přednáší čekatelům na ústavě pro vzdělání národních učitelů v Hradci*. Hradec Králové: Tiskem Ladislava Pospíšila.

Periodika:

MORKES, František, 2008. *Tělesné tresty ve škole a v rodině*. [online]. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z: <http://www.rodina.cz/clanek6479.htm>

HÁBL, Jan, 2010. *Kázní k lidskosti: tělesné tresty a Komenského pojetí výchovné kázně*. In: *Empirie* roč. 1, č. 1, s. 11-16. ISSN: 1804-5715. [online]. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z: <http://www.komenskyinstitute.com/index.php/in/28/>

[habl_jan__kazni_k_lidskosti_telesne_tresty_a_komenskeho_pojeti_vychovne_kazne.ur](http://www.komenskyinstitute.com/index.php/in/28/)

CHUDOBA, František, 1875. *O paedagogických odměnách a trestech*. In: Komenský. Týdeník vychovatelský roč. 3, díl 1. Kramář a Procházka: Olomouc 1875. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z [https://books.google.cz/](https://books.google.cz/books?id=UmZW5y6okqoC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false)

[books?id=UmZW5y6okqoC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=UmZW5y6okqoC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false)

Anon., 1896. In: *Posel z Budče*, 1896, č . 17, Praha: J . Otto. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=PoselB/27.1896/17>

Slovníková hesla:

Heslo *Pařízek*. In: Ottův slovník naučný. Díl 19. Praha: J. Otto, 1902. [cit. 20.3. 2018]. Dostupné z <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni37ottogoo#page/n251/mode/1up>

Právní předpisy:

Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich vom 16.9. 1849. 1849. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <https://archive.org/details/entwurfderorgan00untegoog>

Zákon č. 62/1869 ř.z., jímžto se uvádějí pravidla vyučování ve školách obecných. 1869. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html?>

Narizení ministra záležitostí duchovních a vyučování z dne 20. srpna 1870, č. 7648, jímžto se vydává řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné. 1870. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>

Narizení ministra věcí duchovních a vyučování z 29. září 1905 č. 13 200, jímž se vydává definitivní řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské. 1905. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>

Úmluva o právech dítěte a související dokumenty. 2016. Praha: MPSV. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné

z https://www.mpsv.cz/files/clanky/29615/Umluva_o_pravech_ditete.pdf

Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). 2004. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561>

Vyhláška č. 48/2005 Sb. o základním vzdělávání a některých záležitostech plnění povinné školní docházky. 2005. [cit. 20.3. 2018].

Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-48>